

doi New sources of 70 common quatrains with unknown poets in Divan-e Kabir

✉ Mahnaz Nezami Anbaran¹ Rahman Moshtaqmeh²

Revised: 22 -8- 2023 Accepted: 3 -9- 2023 Published: 20 -3- 2024 pp.168-204

Abstract

The research about some of the common quatrains in Divan-e Kabir indicates that the involvement of such quatrains can be proven based on existing sources, but it is not possible to identify their real and original poets based on the same documents. Common quatrains with unknown poets are quatrains that are mentioned in the early or contemporary prose texts of Rumi, or in poetry collections and safinas without mentioning the poet's name. Out of a total of 96 quatrains of this type, 70 quatrains have been analyzed in this research, of which 42 quatrains are the quatrains that Rumi has quoted from numerous and ancient literary sources that she was familiar with. 12 quatrains are quatrains that Rumi took one verse from the quatrains of earlier poets, and made the other verse herself. The remaining 16 quatrains also share the same verse with the single verses found in prose texts. However, due to the lack of clarity and lack of access to the other verses of these single verses, we cannot say for sure that Rumi quoted these quatrains completely from other sources, or only one verse of them from others, He quoted and wrote the other verse himself.

Keywords: Divan-e Kabir, unknown quatrains, ancient texts, Ancient collections, manuscripts.

CONFLICT OF INTERESTS

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this paper.

© Authors, Published by Journal of Codicology and manuscript research. This is an open-access paper distributed under the CC BY (license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

¹. (corresponding author) Phd in Persian language and literature - mystical literature, Department of in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Azarbaijan Shahid Madni University, Tabriz. Email: Mahnaznezami10@yahoo.com

². Professor of Persian language and literature Department of in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Azarbaijan Shahid Madni University, Tabriz.

References

- A Small Ship, manuscript number 1/520017, National Library, (written 651 AH).
- Ahari, Abdul Qadir, Al-Aqtab al-Qutbiya or Al-Balgha fi al-Hikma, edited by Mohammad Taqi Daneshpajouh, Tehran: Iranian Philosophical Society, 1979.
- Al-Aqtab al-Qutbiya or Al-Balgha fi al-Hikma, manuscript No. 777, Qutb al-Din Abu al-Fadail Abd al-Qadir ibn Hamza ibn Yaqut Ahri, (written 666 AH), Library and Document Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Al-Satin al-Jami' li-Tayif al-Basatin, manuscript number 541 F, Ahmad ibn Muhammad Tusi (6th century AH), Central Library of the University of Tehran, (written 711 AH).
- Aqawil Qudama al-Falsafa, a treatise on monotheism, (written in 708 AH) copied from the original manuscript written in (656 AH). Scribe: Yaqub ibn Musa al-Muttabib, Library and Document Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Asrar al-Tawhid fi Maqamat al-Sheikh Abi al-Saeed, microfilm No. 27 F, (written: 700 AH), Central Library of the University of Tehran.
- Awfi, Muhammad, Jawami' al-Hikayat wa Lawami' al-Riwayat, (Chapter Fourteen of the First Section), edited by Dr. Amir Banu Mosaffa (Karimi), Tehran: Institute for Humanities Research, 2012.
- Awfi, Muhammad, Jawami' al-Hikayat wa Lawami' al-Riwayat, (Chapter Fourteen of the First Section), edited by Dr. Amir Banu Mosaffa (Karimi), Tehran: Iran Culture Foundation, 1980.
- Awfi, Muhammad, Lubab al-Albab, edited by Edward Browne, Leiden: Brill, 1945.
- Baha' Walad, Muhammad, Ma'arif, edited by Badi' al-Zaman Foruzanfar, Vol. 1, Tehran: Tahuri, 2003.
- Bahr al-Fawaid, compiled by Mohammad Taqi Daneshpajouh, Tehran: Translation and Publishing House, 1966.
- Beheshti, Ahmad, Rubaiyat Nameh, Tehran: Rozaneh Publications, 1977.
- Chatrayi Azizabadi, Mehrdad, "Rubaiyat Included in Safinat Maktub Dated 651 AH," Quarterly Journal of Manuscriptology Research of Persian Prose and Poetry Texts, 1, pp. 137-164, 2016.
- Collection of Poems, manuscript number 108 F, section 6 number 3633, Central Library of the University of Tehran, (written 730 AH).

- Collections of Stories and Lights of Narrations, manuscript number 3791 F, Muhammad Awfi, University of Tehran, (written 717 AH).
- Fara'id al-Suluk, edited by Noorani Vesal and Gholamreza Afrasiabi, Tehran: Pajang, 1989.
- Farghani, Sa'id al-Din, Mashariq al-Durari (Commentary on Ta'iyah of Ibn Farid), edited by Seyyed Jalal al-Din Ashtiani, Mashhad: Publications of the Society of Islamic Philosophy and Mysticism, 1978.
- Ghazali Tusi, Muhammad, Kimia-ye Sa'adat, edited by Hossein Khodiyou Jam, (Volume One), Tehran: Elmi Farhangi, 2006.
- Ghazali, Ahmad, Collected Persian Works of Ahmad Ghazali, edited by Ahmad Mojahid, Tehran: University of Tehran, 1997.
- Ghoochani, Abdullah, Persian Poems of the Tiles of Takht-e Soleyman, Tehran: University Publishing Center, 1992.
- Habibi, Qazi Minhaj al-Siraj Abd al-Hayy, Tabaqat Nasiri, Tehran: Donya-ye Ketab, 2010.
- Hamadhani, Abu al-Ma'ali, Letters of Ayn al-Qudat Hamadhani, compiled by Alinaghi Monzavi and Afif Asiran, (3 volumes).
- Ibn Manzur, Muhammad, Secrets of Unity in the Stations of Sheikh Abu Saeed Abu al-Kheir, edited by Mohammad Reza Shafiei Kadkani, Tehran: Agah, 2002.
- Jamnameqi, Sheikh Ahmad, Siraj al-Sa'irin, compiled by Hassan Nasiri Jami, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies, 2010.
- Jang Ash'ar Rawdat al-Nazir wa Nuzhat al-Khatir, Abd al-Aziz Kashani, (written 8th century AH), manuscript No. 766 Istanbul Library, microfilm No. 247 F, Central Library of the University of Tehran.
- Jang Ash'ar, manuscript No. 900, (late 7th or early 8th century AH), Library and Document Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Jawaami al-Hikayat wa Lawaami al-Riwayat, Sadid al-Din Muhammad Awfi, microfilm No. 3791 F, (written 717 AH), Central Library of the University of Tehran.
- Juvayni, Muhammad ibn Ahmad, Manahij al-Sayfiya, supervised by Najib Mayel Haravi, Tehran: Mowlavi, 1984.
- Kalila wa Dimna, Nasrallah Munshi, Manuscript No. 1196 F, (written: 594 AH), Central Library of the University of Tehran.
- Kashf al-Asrar wa 'Iddat al-Abrar, Maybudi, Manuscript No. 12131, (11th century) Library and Document Center of the Islamic Consultative Assembly.

- Kashf al-Asrar wa 'Iddat al-Abrar, Maybudi, Manuscript No. 12259, (8th century) Library and Document Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Kermani, Awḥad al-Din, Diwan of Quatrains, edited by Ahmad Abu Mahbub with an introduction by Muhammad Ibrahim Bastani Parizi, Tehran: Soroush, 1366.
- Kimia-ye Sa'adat, Imam Muhammad Ghazali, Manuscript No. 8127, (written 739 AH), Central Library of the University of Tehran.
- Ma'arif Sayyid Burhan al-Din Muhaddith Tirmidhi, Microfilm No. 6118 F, (written 687 AH), Central Library of the University of Tehran.
- Mahmudi Balkhi, Hamid al-Din, Maqamat Hamidi, compiled by Dr. Reza Anzabi-Nejad, Tehran: University Publishing Center, 1365.
- Manahij al-Sayfiyya, Manuscript No. 1/557 F, attributed to Abu al-Haqai'iq Mahmoud ibn Ahmad Juwayni, (written: 660 AH), in the handwriting of Ali ibn Sulayman ibn Yunus Qunawi Mu'allim, Central Library of the University of Tehran.
- Manuscript of Safinat Tabriz, Abu al-Majd Tabrizi, (721 AH), No. 14590, Islamic Consultative Assembly.

Manuscripts

- Maqamat Hamidi, Manuscript No. 8809, (written 1267 AH), Library and Document Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Matali' al-Iman, Microfilm No. 2/557 F, attributed to Sadr al-Din Qunawi, (written: 660 AH), in the handwriting of Ali ibn Sulayman ibn Yunus Qunawi Mu'allim, Central Library of the University of Tehran.
- Matali' al-Iman, Microfilm No. 328 F, attributed to Sadr al-Din Qunawi (written: 663 AH), Central Library of the University of Tehran.
- Mawlana, Jalal al-Din Muhammad Balkhi, Kulliyat Shams or the Great Divan, edited with annotations by Badi' al-Zaman Furuzanfar, vol. 8, Tehran: University of Tehran, 1383.
- Maybudi, Abu al-Fadl Rashid al-Din, Kashf al-Asrar wa 'Iddat al-Abrar, compiled by Ali Asghar Hekmat, Tehran: Amir Kabir, 1363.

- Mirsad al-'Ibad min al-Mabda ila al-Ma'ad, Najm al-Din Razi, Manuscript No. 3431, (written late 7th century AH) Library and Document Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Mirsad al-'Ibad min al-Mabda ila al-Ma'ad, Najm al-Din Razi, Manuscript No. 672, (written 697 AH) Library and Document Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Monis al-Ahrar in the Subtleties of Poems, Muhammad ibn Badr Jajarmi, manuscript number 11273, (written 741 AH), Library and Archives Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Moradi, Arham, Vafaei, Mohammad Afshin, Safineh Kohan Rubaiyat, Tehran: Sokhan, 1395.
- Moshtagmehr, Rahman, Yadollah Nasrollahi, Mahnaz Nezami, "Newly Found Sources of 75 Quatrains from the Great Divan of Rumi Based on Nuzhat al-Majalis," Two-Season Scientific Research Journal Kohannameh Adab-e Farsi, (1), pp. 296-334, 1400.
- Muhaqqiq Tirmidhi, Sayyid Burhan al-Din, Ma'arif, edited by Badi' al-Zaman Furuzanfar, Tehran: General Directorate of Writing, Ministry of Culture, 1377.
- Munshi, Nasrallah, Translation of Kalila wa Dimna, edited and explained by Mojtaba Minavi, Tehran: University of Tehran, 1391.
- Muwayyid Baghdadi, Baha al-Din Muhammad, Al-Tawassul ila al-Tarsul, compiled by Ahmad Bahmanyar, Tehran: Asatir, 1385.
- Nezami, Mahnaz, Study of the Authenticity of Rumi's Quatrains, PhD Dissertation, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz, 444 pages, 1399.
- One Thousand Stories of the Sufis, compiled by Dr. Ahmad Khatami Pour, 2 volumes, Tehran: Sokhan, 1389.
- Qabus ibn Washmgir ibn Ziyar, Qabusnameh, edited by Dr. Gholamhossein Yousefi, Tehran: Elmi Farhangi, 2003.
- Qazi Osh, Qurrat al-Ayn, supervised by Amin Pasha Ejlali, Tabriz: Society of Professors of Persian Language and Literature, 1975.
- Qunawi, Abu Bakr ibn al-Zakki al-Muttatabib, Rawdat al-Kuttab wa Hadiqat al-Albab, edited by Mir Dawood Sayyid Younesi, Tabriz: Faculty of Literature and Humanities, 1349.
- Qunawi, Sadr al-Din, Tabasrat al-Mubtadi wa Tadhkirat al-Muntahi, edited by Najafqoli Habibi, Ma'aref Journal, 2(1), pp. 69-128, 1364.
- Qurrat al-'Ayn, manuscript number 1/520017, Qazi Aws (Oush), National Library, (written 651 AH).

- Rahimi Zangeneh, Ebrahim; Suhail Yari Goldareh; Leila Rahmatian, "Re-identification of the Source of 38 Rubaiyat Attributed to Rumi in Literary and Historical Texts," *Biannual Journal of Literary History*, 3(80), pp. 35-48, 2017.
- Razi, Najm al-Din, *Mirsad al-'Ibad*, supervised by Dr. Mohammad Amin Riyahi, Tehran: Elmi Farhangi, 2010.
- Riyahi, Mohammad Amin, *Nuzhat al-Majalis (Introduction and Annotations)*, Jamal Khalil Sharwani, Tehran: Elmi, 1996.
- Rubaiyat of Wahid al-Din Kermani, No. 1422 F, (706 AH), Hagia Sophia Library Turkey, Central Library of the University of Tehran.
- Ruh al-Arwah fi Sharh Asma al-Malik al-Fattah, Shahab al-Din Ahmad Sam'ani, manuscript No. 10584, (written 8th century AH), Library and Document Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Safineh-ye Ash'ar, Microfilm No. 564 F- (No. 238 Halat Efendi, Süleymaniye Library) (8th century), Central Library of the University of Tehran.
- Sama'ani, Shahab al-Din Ahmad ibn Mansur, *Ruh al-Arwah fi Sharh Asma' al-Malik al-Fattah*, compiled by Najib Mayel Haravi, Tehran: Elmi va Farhangi, 2005.
- Sanai Ghaznavi, Abu al-Majdud, *Diwan*, supervised by Mohammad Taqi Modarres Razavi, Tehran: Sanai, 2009.
- Sawanih al-'Ushshaq, Ahmad Ghazali, Microfilm No. 2768 F, (688 AH) Central Library of the University of Tehran.
- Secrets of Unity, manuscript number 27 F, Central Library of the University of Tehran, (written 700 AH).
- Sharvani, Jamal Khalil, *Nuzhat al-Majalis*, edited and researched by Mohammad Amin Riyahi, Tehran: Elmi, 1996.
- Ship of Poems, microfilm number 564 F - (number 238 Halat Efendi, Suleymaniye Library) (8th century AH), Central Library of the University of Tehran.
- Tabrizi, Shams al-Din Muhammad, *Articles of Shams*, edited by Mohammad Ali Mohahed, Tehran: Khwarazmi, 2006.
- Tabsirat al-Mubtadi wa Tadhkirat al-Muntahi, microfilm No. 3/557 F, Sadr al-Din Qunawi, (written: 660 AH), in the handwriting of Ali ibn Sulayman ibn Yunus Qunawi Muallim, Central Library of the University of Tehran.

- Tamhidat Ain al-Qudat Hamadani, microfilm No. 8/623 F, (written 732 AH), Central Library of the University of Tehran.
- Tarsusi, Abu Taher, Darabnameh Tarsusi, edited by Dr. Zabihollah Safa, Tehran: Elmi va Farhangi, 1995.
- Tusi, Ahmad ibn Muhammad, Al-Satin al-Jami' li al-Tayif al-Basatin, edited by Mohammad Roshan, Tehran: Elmi Farhangi, 2003.
- Zahiri Samarqandi, Baha al-Din Muhammad, Aghraz al-Siyasa fi Araad al-Riyasa, edited by Dr. Jafar Shoar, Tehran: University of Tehran, 1970.
- Zahiri Samarqandi, Baha al-Din Muhammad, Sindbadnameh, Tehran: Sina Bookstore, 1954.

doi ماخذ نویافته هفتاد رباعی دخیل با سرایندگان ناشناس در دیوان کبیر

مهناز نظامی عنبران^۳ رحمان مشتاق‌مهر^۴

از صفحه ۱۶۸ تا صفحه ۲۰۴ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۱۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۶/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۲ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱

چکیده:

پژوهش در خصوص پاره‌ای از رباعیات دخیل در دیوان کبیر حاکی از آن است که دخیل بودن این قبیل رباعیات بر مبنای منابع متقدم موجود، قابل اثبات است ولی شناسایی سرایندگان واقعی و اصلی آن‌ها بر مبنای همان اسناد ممکن نیست. رباعیات دخیل با سرایندگان ناشناس رباعیاتی است که در متون نثر متقدم یا معاصر مولانا به آن‌ها استشهاد، یا در مجموعه‌های شعری و سفینه‌ها بدون ذکر نام سراینده نقل شده‌اند. از مجموع ۹۶ رباعی از این نوع، ۷۰ رباعی در این پژوهش بررسی شده است که ۴۲ مورد از آن‌ها رباعیاتی است که مولانا آن‌ها را از منابع ادبی متعدد و متقدمی که با آن‌ها آشنا بوده، نقل کرده است. ۱۲ رباعی نیز، رباعیاتی است که مولانا یک بیت آن‌ها را از رباعیات شعرای متقدم تضمین کرده، و بیت دیگر آن‌ها را خود ساخته است. ۱۶ رباعی باقیمانده نیز، در یک بیت با تکبیتی‌های موجود در متون نثر مشترک است، اما به دلیل مشخص نبودن و عدم دسترسی به بیت دیگر این تکبیتی‌ها، به طور قطع نمی‌توانیم بگوییم که مولانا این رباعیات را به طور کامل از منابعی دیگر نقل کرده یا تنها یک بیت آن‌ها را از دیگران نقل کرده و بیت دیگر را خود سروده است.

کلیدواژه‌ها: دیوان کبیر، رباعیات ناشناس، متون نثر متقدم، مجموعه‌های کهن، نسخ خطی.

Cite this article: nezami anbaran, mahnaz; Moshtaqmeh, Rahman. (2024) New sources of 70 common quatrains with unknown poets in Divan-e Kabir. Journal of Codicology and Manuscript Research (JCMR) (In Persian: Pizhūhish/hā-yi nuskah/shināsī va taṣḥīḥ-i mutūn). vol-5, Issue-1, 168-204.
<https://doi.org/10.22034/crtc.2023.178718>

۳. (نویسنده مسؤول) دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی - ادبیات عرفانی. گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز. - Mahnaznezami10@yahoo.com
۴. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز.

۱. مقدمه:

رباعیات دخیل در دیوان کبیر مولانا را در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان به سه دسته تقسیم کرد: دسته اول رباعیاتی که سراینده آن‌ها طبق منابع متقدم، روشن و مشخص است، دسته دوم رباعیاتی که سراینده آن‌ها نامعلوم است، و دسته سوم هم رباعیاتی است که میان سراینده‌گان مختلف سرگردان بوده و به دو یا چندین شاعر نسبت داده شده است؛ مانند رباعی ۱۸۲۸ دیوان کبیر، که در منابع متعدد به سنایی، خیام، انوری، سید حسن غزنوی و در نزهة‌المجالس به سید اشرف منسوب است. (نظامی، ۱۳۹۹). در این میان، موضوع قابل توجه این است که تعداد رباعیات دسته دوم، یعنی رباعیاتی با سراینده‌گان نامشخص در دیوان کبیر بسیار است.

جز در موارد اندک، اغلب رباعیاتی که در متون نثر به آن‌ها استشهاد شده، بدون ذکر نام سراینده آمده است. البته دامنه رباعیات ناشناس فقط محدود به متون نثر نیست، بلکه در اغلب سفینه‌ها و مجموعه‌های شعری، چون سفینه تبریز، نزهة‌المجالس و امثال آن‌ها نیز، رباعیات ناشناس فراوانی ثبت شده است. کاتبان این آثار قبل از درج این دسته از رباعیات در اثر خود، از عباراتی چون لغیره، لا أدری، لقائله و... استفاده کرده‌اند. هرگاه رباعی‌ای از دیوان کبیر را در یکی از متون نثر متقدم‌تر یا منابع دیگری چون مجموعه‌های شعری یا سفینه‌های کهن‌تر، بدون نام سراینده بیابیم، در دخیل بودن آن در ضمن رباعیات مولانا تردیدی نخواهیم داشت، اما هم‌چنان این پرسش مطرح خواهد بود که سراینده رباعی کیست؟ برای یافتن سراینده‌گان رباعیات دخیل با سراینده ناشناس می‌توان از نسخ خطی و چاپی دواوین شعرای متقدم، و یا سفینه‌ها و مجموعه‌های شعری، کمک گرفت، ولی از آنجا که آثار و اشعار بسیاری از شعرای متقدم، که امروزه می‌توانست ما را در شناسایی سراینده‌گان واقعی رباعیات دخیل یاری کند، از بین رفته و به دست ما نرسیده است، نمی‌توان گوینده اصلی این قبیل رباعیات را مشخص کرد؛ از طرف دیگر، پیدا کردن همه رباعیات دخیل دیوان کبیر، به سبب از بین رفتن بخشی زیادی از آثار متقدم اصلاً امکانپذیر نیست. محمدامین ریاحی در مقدمه بزرگ‌ترین مجموعه کهن رباعیات فارسی یعنی نزهة‌المجالس، به این موضوع اشاره کرده است: «مؤلف دیوان‌هایی در دست داشته که امروزه از میان رفته است. و قرینه این که بدانیم دیوان کدام شاعران را در دست داشته این است که در هر مورد رباعی‌های آنها را چند تا چند تا به دنبال هم آورده است. از شاعرانی هم که دیوان آنها در دست است، رباعی‌هایی آورده که در دیوان آنها نیست و این می‌رساند که دیوان‌های موجود تا چه اندازه ناقص است.» (ریاحی، ۱۳۷۵: ۶۰). بررسی تذکره کهن لباب‌الباب، به عنوان تنها تذکره‌ای که پیش از عصر مولانا نوشته شده است نیز، ما را به همین نتیجه می‌رساند، در این تذکره پنج رباعی مشترک با دیوان کبیر وجود دارد که با توجه به قدمت این اثر اهمیّت زیادی دارد. این رباعیات به ترتیب شماره در دیوان کبیر: ۶۰۳ از سعدالدین اسعد النجار السمرقندی، ۱۱۱۹ از ابو محمد عبدالله بن محمد البلخی، ۱۶۵۶ از محمود بن احمد النیشابوری، ۱۸۷۹ از شرف‌الدین

شفره، و رباعی ۱۹۵۱ از شمس‌الدین محمد بن الذابلی است، که جز شرف‌الدین شفره، چهار شاعر دیگر گمنام بوده و آثارشان به دست ما نرسیده است.

بنابراین، طبیعی است که پس از بررسی منابع متقدم، تعدادی از رباعیات دخیل دیوان کبیر هم‌چنان ناشناس باقی بماند و سراینده آن‌ها مشخص نباشد. با پژوهش‌هایی که در زمینه بررسی اصالت رباعیات مولانا به انجام رسانده‌ایم، در مجموع ۱۶۶ رباعی ناشناس (بعد از این، برای جلوگیری از تکرار، از رباعیات دخیل با سراینده‌گان ناشناس بدین‌گونه نام می‌بریم) از متون نثر، مجموعه‌های شعری و سفینه‌های متقدم مشخص گردید. در ادامه نیز، با بررسی دیوان‌های چاپی و خطی، و هم‌چنین دیگر منابع موجود از سفینه‌های کهن و مجموعه‌های شعری، سراینده ۷۰ رباعی از ۱۶۶ رباعی دخیل ناشناس دیوان کبیر مشخص شد. برخی از این رباعیات در ادوار گذشته چنان بر سر زبان‌ها بوده که در متون نثر مختلف به‌کرات به آنها استشهاد شده است، مانند رباعی شماره ۵۳۵ دیوان کبیر، که بر اساس نسخه کهن از دیوان سنایی موجود در کتابخانه «بازید ولی» با تاریخ کتابت ۶۸۴ق، و چندین نسخه متأخر دیگر، اثبات می‌شود که این رباعی قطعاً متعلق به سنایی است و در متون نثر متقدم نیز، در شش کتاب ترجمه کلیله و دمنه (۵۳۸-۵۴۰ق)، سندبادنامه (۵۶۰ق)، اغراض‌السیاسة فی اغراض‌الزیاسة (پیش از ۶۰۰ق)، داراب‌نامه طرسوسی (سده ششم)، فتح‌نامه سند (اوایل سده هفتم) و جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات (حدود سال ۶۳۰ق) بارها به آن استشهاد شده است:

آن را منگر که ذوفنون آید مرد   در عهد و وفا نگر که چون آید مرد
از عهده عهد اگر برون آید مرد   از هر چه صفت کنی فزون آید مرد

(سنایی، ۱۳۸۸: ۱۱۳۰ رباعی ۱۶۷)

مشخص شدن سراینده ۷۰ رباعی از ۱۶۶ رباعی دخیل ناشناس دیوان کبیر، و نام‌شخص ماندن سراینده‌گان ۹۶ رباعی ناشناس دخیل دیگر، خود تاییدی بر این است که منابع عظیمی از آثار شعری متقدم به احتمال زیاد از بین رفته و به دست ما نرسیده است، البته هنوز هم در میان نسخ خطی نگهداری شده در کتابخانه‌های جهان، آثار دست‌نخورده‌ای باقی مانده است که قطعاً بررسی آن‌ها می‌تواند ما را در یافتن برخی دیگر از سراینده‌گان رباعیات دخیل و ناشناس دیوان کبیر مولانا، یاری کند.

از میان ۹۶ رباعی ناشناس که با بررسی منابع متقدم سراینده آن‌ها مشخص نشد، هفده رباعی آن به شماره‌های ۳، ۱۶۷، ۲۲۲، ۴۲۰، ۶۰۷، ۸۹۴، ۹۴۲، ۹۴۸، ۹۷۸، ۱۰۰۳، ۱۰۳۹، ۱۰۵۲، ۱۱۱۶، ۱۱۴۵، ۱۲۱۰، ۱۴۴۳ و ۱۴۸۳ در مقاله‌ای با عنوان «مآخذ نویافته ۷۵ رباعی از دیوان کبیر مولانا با تکیه بر نزهة‌المجالس» (مشتاق‌مهر و دیگران ۱۴۰۰)، بررسی شده است. در پژوهشی دیگر نیز، با عنوان «بازشناسی منبع ۳۸ رباعی منسوب به مولانا در متون ادبی و تاریخی» (رحیمی

زنگنه و رحمتیان (۱۳۹۶)، به سیزده رباعی ناشناس دیگر به شماره‌های ۳۴، ۴۶، ۱۵۷، ۲۶۴، ۳۲۵، ۷۵۶، ۸۸۲، ۱۰۸۲، ۱۲۳۰، ۱۶۸۰، ۱۷۵۳، ۱۸۸۹ و ۱۹۰۴ اشاره شده است، که از میان آن‌ها چهار رباعی به شماره ۱۵۷، ۱۷۵۳، ۱۸۸۹ و ۱۹۰۴ به منظور ذکر منابع بیشتر و یا توضیحات کامل‌تر، مجدداً به همراه ۶۶ رباعی نویافته ناشناس دیگر از دیوان کبیر، در پژوهش حاضر مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

در بررسی منابع رباعیات ناشناس دیوان کبیر، علاوه بر منابع چاپی در مواردی هم به نسخ خطی کهن این منابع نیز، استناد شده است. البته در مورد متون نثر متقدم که منبع اغلب رباعیات ناشناس اند، باید بگوییم که حتی اگر نسخ خطی آن‌ها نسبت به نسخ خطی دیوان کبیر متأخر هم باشد، باز هم می‌توان گفت که این رباعیات نمی‌تواند از مولانا باشد؛ چرا که در متون نثر اغلب میان متن و شعری که به آن استشهاد شده یک درهم‌تنیدگی معنایی وجود دارد که بعید به نظر می‌رسد بعدها به متن اصلی اضافه شده باشد. در مواردی هم منبع استناد برخی از رباعیات ناشناس، منحصر به نسخ خطی کهن‌تر، از مجموعه‌های شعری و سفینه‌هاست.

۲. بررسی رباعیات ناشناس دخیل در دیوان کبیر:

رباعیات ناشناس را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

۱. رباعیاتی که هیچ یک از ابیات آن از مولانا نیست.
۲. رباعیاتی که مولانا یک بیت آن را تضمین یا نقل کرده، و بیت دیگر آن را خود ساخته است.
۳. رباعیاتی که یک بیت آن‌ها، با تک بیتی‌هایی از متون نثر متقدم مشترک است.

۲.۱ رباعیاتی که هیچ یک از ابیات آن از مولانا نیست:

از مجموع ۷۰ رباعی بررسی شده، ۴۲ مورد مربوط به رباعیات ناشناسی است که هیچ یک از ابیات آن از مولانا نیست:

۱. (ش: ۲۰) نسخه: چت، خب، مق، فا، فذ^۶

^۵ «ش»: نشانه شماره رباعی در دیوان کبیر به تصحیح فروزانفر است.

^۶ «عد، فذ، چت، خب، مق، فا» علائم اختصاری نسخه‌های مورد استفاده فروزانفر در تصحیح رباعیات دیوان کبیر است: «عد»: نسخه کتابخانه اسعد افندی، «فذ»: نسخه قونیه، «چت»: نسخه کتابخانه مستر چستر بی تی، «خب»: نسخه بلدیة استانبول، «مق»: نسخه موزه قونیه، «فا»: نسخه فیه مافیه محفوظ در کتابخانه استانبول است.

اول به هزار لطف بناوخت مرا ← روح‌الارواح (سمعانی، ۱۳۸۴: ۳۵)

نسخه خطی: نسخه شماره ۱۰۵۸۴، روح‌الارواح، (کتابت سده ۸ق) در صفحه ۸۳ آمده است.^۷

اول هزار ناز بناوختیم و چون هزار درد بگذاختیم
چون مهره بلعجب همی باختم چون جمله شدم ترا بر انداختیم

*** رباعی ۲۰ دیوان کبیر با تفاوت در قافیه و برخی واژگان همان رباعی فوق از «روح‌الارواح» سمعانی (ف۵۳۴ق) است، و مولانا فقط با تبدیل ضمیر متصل به ضمیر منفصل، و تغییر برخی واژگان بر زیبایی این رباعی افزوده است.

۲. (ش: ۱۵۷) عشقی نه به اندازه ما در سر ماست ← مقالات شمس^۸ (تبریزی: ۱۳۸۵: ۲۵۶)

نسخه خطی: نسخه شماره ۲۷۶۸ف، سوانح‌العشاق، دانشگاه تهران، (کتابت ۶۸۸ق) در صفحه ۲ آمده است.^۹

ز لاله کمال و حسن ناز دلبر ماست مادر خوروی ندایم او در خور ماست

منابع چاپی دیگر: کشف‌الاسرار و عدة‌الابرار، ۱۳۶۳: ۴۴۰ج ۱، مجموعه آثار فارسی (غزالی، ۱۳۷۶: ۱۳۲)
*** رباعی ۱۵۷ دیوان کبیر عیناً در مقالات شمس (۶۴۲-۶۴۵ق) آمده است. علاوه بر آن، بیت دوم این رباعی در نسخه‌ای از رساله سوانح‌العشاق (ف۵۲۰ق) با تاریخ کتابت ۶۸۸ق، و کتاب کشف‌الاسرار (۵۱۸-۵۲۰ق)، نیز آمده است، بنابراین از مولانا نیست.

۳. (ش: ۲۲۷) اندر سر ما همت کاری دگر است ← معارف (بهاء ولد، ۱۳۸۲: ۳۳۲ج ۱)

*** رباعی ۲۲۷ دیوان کبیر در کتاب «معارف» بهاء ولد (ف۶۲۸ق) آمده است، بنابراین از مولانا نیست.

۴. (ش: ۳۲۲) ای بی‌خبر از مغز شده غزه به پوست ← اشعار فارسی کاشی‌های تخت سلیمان (قوچانی، ۱۳۷۱: ۶۸)
*** رباعی ۳۲۲ دیوان کبیر عیناً روی یکی از کاشی‌های زرین فام تخت سلیمان آمده است. تاریخ قید شده بر روی اکثر

^۷ اول به هزار ناز بناوختی ام و آخر به هزار درد بگذاختی ام

چون مهره بلعجب همی باختی ام چون جمله شدم تو را، بر انداختی ام

^۸ اغلب رباعیات مشترک مقالات شمس و دیوان کبیر در منابع متقدم دیگر نیز، آمده‌اند. این امر حاکی از آن است که بی‌تردید استشهادات شعری مقالات شمس منبعی غیر از دیوان کبیر دارد، چه بسا اگر منابع بیشتری از نسخ متقدم باقی مانده بود می‌توانستیم برای تمامی رباعیات مشترک دیوان کبیر و مقالات شمس، منابع متقدم دیگری را ذکر کنیم.

^۹ ز آنجا که کمال و حسن آن دلبر ماست ما در خوروی ندایم او در خور ماست

این کاشی‌های زرین‌فام ۶۷۰، ۶۷۱ و ۶۷۴ هجری است. بنابراین از مولانا نیست

۵. (ش: ۳۵۳) یک چشم من از روز جدایی بگریست ← کشف‌الاسرار (میبدی، ۱۳۶۳: ۲۵۴ج ۱)

نسخه خطی: نسخه شماره ۱۲۲۵۹، کشف‌الاسرار، (کتابت سده هشتم)، در صفحه ۶۴ یک رباعی عربی به همراه یک رباعی فارسی که ترجمه آن است، این‌گونه آمده است: ^{۱۰}

نگریذ غفونت آن که ازین نشاید و فی معناه انشد بکت عینی خداه البین
واخری بالبحار بخلت علینا . فعاقتت التي بخلت بدمج
بان غمضت ما بومر التفتینا . بک چشم من از فراق یارم بگریست
وان چشم دیگر بخیل شد و نگریست . چون روز وصال شد فراز کردم
ادی نگرستی نباید نگریست . گفته اند در فراق دوست چندان ..

*** رباعی ۳۵۳ دیوان کبیر در «کشف‌الاسرار» (۵۲۰-۵۳۰ق) آمده است، بنابراین از مولانا نیست.

۶. (ش: ۵۲۳) دل در غم عشق مبتلا خواهم ← روح‌الارواح (سمعانی، ۱۳۸۴: ۲۲۹)

نسخه خطی: نسخه شماره ۱۰۵۸۴، روح‌الارواح، (کتابت قرن ۸) در صفحه ۹۷ آمده است: ^{۱۱}

دل در غم عشق مبتلا خواهم کرد . جان را سپر تیر بلا خواهم کرد
عمری که نه در غم تو بگذاشته ام . امروز بخون دل قضا خواهم کرد

*** رباعی ۵۲۳ دیوان کبیر در کتاب «روح‌الارواح» سمعانی (۵۳۴ق)، آمده است، بنابراین قطعا از مولانا نیست.

۷. (ش: ۵۹۲) خواهم که دلم با غم او خو باشد ← مرصاد‌العباد (نجم رازی، ۱۳۸۹: ۴۲۴)

^{۱۰} یک چشم من از فراق یارم بگریست و آن چشم دگر بخیل شد و نگریست

چون روز وصال شد، فراز (ش) کردم کاری نگرستی نباید نگریست

^{۱۱} دل در غم عشق مبتلا خواهم کرد جان را سپر تیر بلا خواهم کرد

عمری که نه در عشق تو بگذاشته‌ام امروز به خون دل قضا خواهم کرد

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۶۷۲، مرصادالعباد (کتابت ۶۹۷ق) در صفحه ۱۲۷ این‌گونه آمده است: ۱۲

بیا هم که مرا بگریه
که بنیاید مد منجبتان
چون آید از کتشم از کت
الحاکم و خرم نغمه او باشد

نسخه شماره ۱۴۲۲ ف، دیوان اوحدالدین (ف ۶۳۵ق)، کتابخانه ایصوفیه، (کتابت ۷۰۶ق)، صفحه ۲۹۲.

نسخه ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، کتابت ۷۲۱-۷۲۳ق)، در صفحه ۲۶۷، آمده است.

منابع چاپی دیگر: دیوان (اوحدالدین کرمانی، ۱۳۶۶: ۲۶۸ رباعی ۱۴۲۳).

*** رباعی ۵۹۲ دیوان کبیر در نسخه‌ای کهن از مرصادالعباد (تألیف ۶۱۸-۶۲۰ق) با تاریخ کتابت ۶۹۷ق آمده است،

علاوه بر آن، در نسخه ایصوفیه دیوان اوحدالدین (ف ۶۳۵ق) با تاریخ کتابت ۷۰۶ق نیز، آمده است. در سفینه تبریز (۷۲۱-۷۲۳ق) هم به صورت ناشناس، در بخش امالی به چشم می‌خورد. با توجه به منابع مذکور، انتساب این رباعی به اوحدالدین و مولانا منتفی است.

۸. (ش: ۶۸۹) از نی، شکر ای جان، به مدارا سازند ← مقالات شمس (تبریزی، ۱۳۸۵: ۶۲۶ و ۸۳۰). (برای توضیحات

بیشتر بنگرید به پانوش ۴ در صفحه ۴)

۹. (ش: ۷۱۷) من بنده آن قوم که خود را دانند ← معارف (محقق ترمذی، ۱۳۷۷: ۵۹).

نسخه خطی: نسخه شماره ۶۱۱۸ ف، معارف ترمذی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، (کتابت ۶۸۷ق)، در صفحه

۴۷ آمده است: ۱۳

۱۲ خواهم که مرا با غم او خو باشد گر دست دهد غمش چه نیکو باشد

هان ای دل غم‌کش غم او در بر کش تا درنگری خود غم او او باشد

۱۳ من بنده آن قوم که خود را دانند هر دم دل خود را از غلط برهاند

مزنده از قوم که خود را دانسته
 هر دم در خود را نماند
 از ذات صفات خویش در همه چیز
 وز لوح وجود خود انا الحق خواند

*** رباعی ۷۱۷ دیوان کبیر در نسخه‌ای کهن از کتاب «معارف» محقق ترمذی (ف. ۶۳۹ق)، با تاریخ کتابت ۶۸۷ق آمده است، بنابراین از مولانا نیست.

۱۰. (ش: ۷۳۷) ای دل این ره به قیل و قالت ندهند ← مرصادالعباد (نجم رازی، ۱۳۸۹: ۳۳۸).

نسخه خطی: نسخه شماره ۳۴۳۱، مرصادالعباد، کتابت (حدود قرن ۸) در صفحه ۱۲۷ آمده است: ۱۴

ای دل این قیل و قالت ندهند
 جز بر رویستی و صالت ندهند
 وانگاه در آن موکرمغان ویند
 تا با پروالی پروالت ندهند

*** رباعی ۷۳۷ دیوان کبیر در مرصادالعباد (۶۱۸-۶۲۰ق) آمده است. علاوه بر آن، در نسخ کهن دیگری که مصحح مرصادالعباد از آنها استفاده کرده، نیز آمده است، از جمله در نسخه کتابخانه بورساکه که در رمضان ۶۸۴ق کتابت شده و قدیمی ترین نسخه تاریخ دار موجود از مرصادالعباد است، بنابراین این رباعی از مولانا نیست.

۱۱. (ش: ۷۳۸) جان باز که وصل او به دستان ندهند ← مرصادالعباد (نجم رازی، ۱۳۸۹: ۲۲۲)

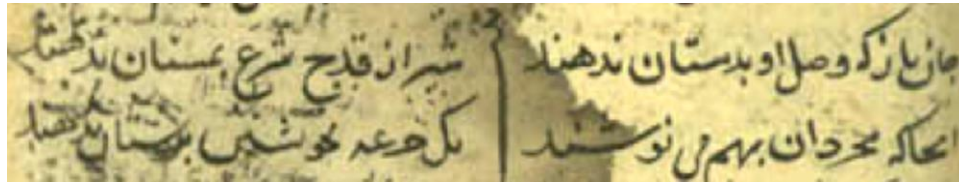
نسخه خطی: نسخه شماره ۳۴۳۱، مرصادالعباد، (کتابت حدود قرن ۸) در صفحه ۸۲ آمده است: ۱۵

از ذات و صفات خویش بینند همه چیز
 وز لوح وجود خود انا الحق خوانند

۱۴ ای دل این ره به قیل و قالت ندهند
 جز بر رویستی و صالت ندهند

وانگاه در آن هوا که مرغان وی اند
 تا با پروالی پروالت ندهند

۱۵ جان باز که وصل او به دستان ندهند
 آنجا که مجردان به هم می نوشند
 شیر از قدح شرع به مستان ندهند
 یک جرعه به خویشان پرستان ندهند

نسخه شماره ۱۰۸ ف، مجموعه اشعار، بخش ۶ شماره ۳۶۳۳، دانشگاه تهران، (کتابت ۷۳۰ ق)، صفحه ۴.

منابع چاپی دیگر: مقالات شمس (تبریزی، ۱۳۸۵: ۷۵۷).

*** رباعی ۷۳۸ دیوان کبیر در مرصادالعباد (۶۱۸-۶۲۰ ق) و مقالات شمس آمده است، در نسخه مجموعه شماره ۱۰۸ (کتابت ۷۳۰ ق) نیز به صورت ناشناس آمده است، این مجموعه مشتمل بر دیوان شعرایی از قرن پنجم، ششم و چند شاعر نیز از قرن هفتم است که نامی از مولانا در میان آنها نیست. بنابراین این رباعی از مولوی نیست.

۱۲. (ش: ۷۳۹) تا تو به خودی تو را به خود ره ندهند ← سراج السائرین (احمد جام، ۱۳۸۹: ۲۸۴)

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۶۱۱۸ ف، معارف ترمذی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، (کتابت ۶۸۷ ق) در صفحه ۴۶ آمده است: ۱۶

تا تو بخودی تو را بخود رهنده
چون نیست شدی ز دیده بیرون نهنده
چون نیست شری ز هستی خود بیقین
انگه به نشان فرقت انگشت نهند

نسخه شماره ۵۶۴ ف، دانشگاه تهران و شماره ۲۳۸ حالت افندی (کتابخانه سلیمانیه)، سفینه اشعار، (کتابت سده هشتم) در صفحه ۹۹ به اوحدالدین منسوب است.

منابع چاپی دیگر: کشف الاسرار (میبدی، ۱۳۶۳: ۵۱۶ ج ۳ و ۱۳۲ ج ۴)، معارف (محقق ترمذی، ۱۳۷۷: ۵۸).

*** رباعی ۷۳۹، در کتاب سراج السائرین شیخ احمد جام (ف۵۳۶ ق) آمده است. کهن‌ترین نسخه موجود از کتاب مذکور متعلق به سده دهم هجری است. در کتاب کشف الاسرار نیز بیت نخست این رباعی ذکر شده است، هر دو بیت این رباعی در نسخه‌ای از کتاب معارف محقق ترمذی (ف۶۳۷ ق) با تاریخ کتابت ۶۸۷ ق، آمده است. در نسخه سفینه اشعار شماره ۵۶۴ از سده هشتم، این رباعی به اوحدالدین (ف۶۳۵ ق) منسوب است. بر اساس نسخه متقدم کتاب معارف محقق ترمذی اثبات

^{۱۶} تا تو بخودی تو را بخود ره ندهند
چون نیست شدی ز دیده بیرون نهنده
چون نیست شری ز هستی خود بیقین
انگه به نشان فرقت انگشت نهند

می‌شود که این رباعی از مولانا نیست، و بر اساس دو منبع متقدم دیگر نیز، مشخص می‌شود که رباعی مذکور نمی‌تواند از اوحدالدین باشد.

۱۳. (ش: ۷۴۶) عالم همه سخره صفات اویند ← معارف (محقق ترمذی، ۱۳۷۷: ۵۹ و ۶۰)

نسخه خطی: در نسخه شماره ۶۱۱۸ ف، معارف ترمذی، (کتابت ۶۸۷ ق)، صفحه ۴۷ آمده است: ۱۷

عالم همه صفات اویند
گفته خیر ظنات اویند
بگذار که تا سرش به دیوار آید
و آن گفته سخنهای منش یاد آید

۱۴. (ش: ۸۱۷) هل تا برود سرش به دیوار آید ← معارف (محقق ترمذی، ۱۳۷۷: ۵۴)

نسخه خطی: نسخه شماره ۶۱۱۸ ف، معارف ترمذی، (کتابت ۶۸۷ ق)، در صفحه ۴۴ است: ۱۸

بگذار که تا سرش به دیوار آید
سر بشکند و جامه و تن آید
آید بر من سرده انگشت گزان
و آن گفته سخنهای منش یاد آید

*** دو رباعی ۷۴۶ و ۸۱۷ دیوان کبیر در نسخه‌ای از کتاب «معارف» محقق ترمذی (ف ۶۳۹ ق)، با تاریخ کتابت ۶۸۷ ق آمده است، بنابراین این دو رباعی از مولانا نیست.

۱۵. (ش: ۸۰۴) تا مدرسه و مناره ویران نشود ← مقالات شمس (تبریزی، ۱۳۸۵: ۱۶۰). (برای توضیحات بیشتر بنگرید به پانوش ۴ در صفحه ۴)

منابع چاپی دیگر: در دیوان اوحدالدین یک رباعی شبیه رباعی ۸۰۴ دیوان کبیر چنین آمده است:
تا خانقه حرص تو ویران نشود   دشوار زمانه بر تو آسان نشود
تا بر سر از خویشتن پاننه‌ی   این کافر نفس تو مسلمان نشود

(اوحدالدین کرمانی، ۱۳۶۶: ۲۵۲ رباعی ۱۲۹۸)

*** بیت دوم رباعی ۸۰۴ دیوان کبیر در مقالات شمس (۶۴۲-۶۴۵ ق) آمده است. در دیوان اوحدالدین نیز یک رباعی

۱۷ عالم همه در بند صفات اویند   در هستی خویش خلق مات اویند
آن‌ها که ز پرده حیات اویند   موقوف صفت نیند، که ذات اویند

۱۸ بگذار که تا سرش به دیوار آید   سر بشکند و جامه و تن آید
آید بر من سرده انگشت گزان   و آن گفته سخنهای منش یاد آید

آمده که به رباعی مذکور در محتوا و ساختار شباهت دارد. وجود یک بیت از این رباعی در مقالات شمس و رباعی دیگری شبیه به آن در نسخه ایاصوفیه دیوان اوحدالدین (کتابت ۷۰۶ق)، حاکی از آن است که این رباعی از مولانا نیست. البته رباعی مذکور در منابع متعدد و متأخری از رباعیات خیام نیز آمده است، و احتمال دارد که از خیام باشد، ولی به دلیل متأخر بودن منابع رباعیات خیام نمی‌توان این انتساب را قطعی دانست، به ویژه این که رباعیات فراوانی نیز، به اشتباه بعدها به خیام نسبت داده شده است.

۱۶. (ش: ۸۲۱) در دوزخ اگر زلف تو در چنگ آید ← تبصرة المبتدی (قونوی، ۱۳۶۴: ۱۱۵)
نسخه خطی: نسخه شماره ۵۵۷/۳ ف، تبصرة المبتدی، (کتابت ۶۶۰ق)، در صفحه ۸۳ آمده است: ۱۹

«دوزخ اگر زلف تو در چنگ آید ، از حال بهشتیان منگ آید
و زی تو به صحرای بهشت خوانند ، صحرای بهشت بر دلم آید»

منابع چاپی دیگر: کشف الاسرار (میبدی، ۱۳۶۳: ۳۲ ج ۱، ۲۳۸ ج ۲)، مقالات شمس (تبریزی، ۱۳۸۵: ۹۶).
*** رباعی ۸۲۱ دیوان کبیر در کشف الاسرار (۵۲۰-۵۳۰ق، تبصرة المبتدی و تذکرة المنتهی صدرالدین قونوی (ف-۶۷۳ق)، و در مقالات شمس (۶۴۲-۶۴۵ق) آمده است، بنابراین از مولانا نیست.

۱۷. (ش: ۸۳۴) در می طلبی ز چشمه در بر ناید ← نسخه خطی: نسخه شماره ۱۰۰۷۱/۳۰، اقاول قدمای فلسفه، (کتابت اوایل سده ۸)، این نسخه از روی نسخه اصل که در ۶۵۶ق کتابت شده، استنساخ شده است. این رباعی در صفحه ۹۳ نسخه مذکور آمده است: ۲۰

در می طلبی بخت در بر ناید جوینده در بقع دریا باید
این گوهر قیمتی کسی را شاید کز آب حیات تشنه بیرون آید

منابع چاپی دیگر: در نزهة المجالس یک رباعی آمده است که در ساختار، محتوا و مصرع آخر مانند رباعی فوق است:
اسرار خرابات کسی را شاید کاین کون و مکان به چشمش اندر ناید

از حال بهشتیان مرانگ آید	در دوزخ اگر زلف تو در چنگ آید
صحرای بهشت بر دلم آید	ور بی تو به صحرای بهشت خوانند
جوینده در به قعر دریا باید	در می طلبی ز چشمه در بر ناید
کز آب حیات تشنه بیرون آید	این گوهر قیمتی کسی را شاید

از چشمه معرفت کسی آب خورد کز آب حیات تشنه بیرون آید

(شروانی، ۱۳۷۵: ۱۵۴ رباعی ۹۹ شیخ احمد جام)

*** رباعی ۸۳۴ دیوان کبیر فقط در نسخه موزه قونیه (کتابت ۷۷۰ق) آمده است. این رباعی در نسخه‌ای از اوایل سده هشتم، با عنوان «اقاویل قدمای فلسفه» آمده است. در توضیحات مربوط به این نسخه از کتابخانه مجلس، نوشته شده که نسخه مذکور از روی نسخه اصل که در سال ۶۵۶ق کتابت شده، استنساخ شده است. از طرفی نیز، یک رباعی در نزهة المجالس (۶۴۸-۶۵۹) به شیخ احمد جام (ف۵۲۶ق) منسوب است که در ساختار، محتوا و مصرع آخر مانند رباعی ۸۳۴ دیوان کبیر است. بنابراین رباعی مذکور از مولانا نیست.

۱۸. (ش: ۹۲۲) سیلاب گرفت گرد ویرانه عمر ← (چترایی عزیزآبادی، ۱۳۹۵: ۱۴۷).

نسخه خطی: نسخه شماره ۱۷/۱۰۵۲۰۰، سفینه‌ای کوچک، کتابخانه ملی، (کتابت ۶۵۱ق) در صفحه ۶۷ آمده: ۲۱

سلاز گرفت گرد ویرانه عمر
اگر بری بند سانه عمر
ارمنند که برد خوش خورشید
همایان رخساره عمر

*** رباعی ۹۲۲ دیوان کبیر، در سفینه‌ای مکتوب به سال ۶۵۱ق به صورت ناشناس آمده است، بنابراین این رباعی از مولانا نیست. آقای چترایی رباعیات مندرج در این سفینه را، در مقاله‌ای با عنوان «رباعیات مندرج در سفینه مکتوب به سال ۶۵۱ق» به چاپ رسانده است.

۱۹. (ش: ۹۳۲) من همتی ام کجا بود چون من باز؟! ← روح‌الارواح (سمعانی، ۱۳۸۴: ۱۹۴)

نسخه خطی: نسخه شماره ۱۰۵۸۴، روح‌الارواح، (کتابت سده ۸) در صفحه ۱۲ چنین آمده است: ۲۲

آغاز پری نهاد پیمانۀ عمر
حمال زمانه رخت از خانه عمر

پیدا نکنم به هر کسی آز و نیاز
گه صید و گهی قید و گهی ناز و گه آز

۲۱ سیلاب گرفت گرد ویرانه عمر
ایمن منشین که برد خوش خوش بیرون

۲۲ من همتی ام چنان کجا باشد باز؟!
با خویشتنم خوش است در پرده راز

من هئی ام حنان کما باشد باره در میدانم بهر کسی اندوفاوه با خوبستم خوشتر است برده راو به کتیبده ای قید لکنار که آوه

*** رباعی ۹۳۲ دیوان کبیر با اندکی تفاوت در نسخ متعددی از کتاب «روح الارواح» سمعانی (ف ۵۳۴ق)، از جمله نسخه کهن فوق آمده است، بنابراین از مولانا نیست.

۲۰. (ش: ۹۴۱) بنمای به من رخ ای شمع طراز ← اسرار التوحید (منور، ۱۳۸۱: ۳۳۱)

نسخه خطی: نسخه شماره ۲۷ ف، اسرار التوحید، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (کتابت: ۷۰۰ ق)، صفحه ۲۲۸ چنین

آمده است: ۲۳

تا روی ترا دیدم ای شمع طراز / نه کار کنم نه روزه دارم نه نماز چون با تو بوم مجاز من جمله نماز / چون تو بوم نماز من جمله مجاز

*** رباعی ۹۴۱ دیوان کبیر در نسخه ای از کتاب اسرار التوحید (۵۷۴ق) با تاریخ کتابت ۷۰۰ ق آمده است، بنابراین از مولانا نیست.

۲۱. (ش: ۹۸۰) رویم چو زر زمانه می بین و می پرس ← سندبادنامه (سمرقندی، ۱۳۳۳: ۹۶)

نسخ خطی: نسخه شماره ۱۰۰۷۱/۳۰، اقاویل قدمای فلسفه، در سال ۷۰۸ ق از روی نسخه اصل که در سال ۶۵۶ ق

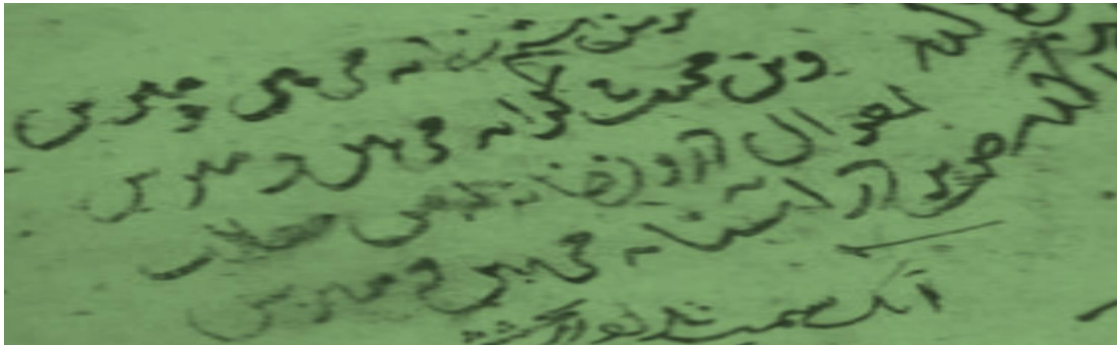
نوشته شده، استنساخ شده است، در صفحه ۵۳ این نسخه چنین آمده است: ۲۴

نه کار کنم نه روزه دارم نه نماز
چون بی تو بوم مجاز من جمله مجاز

۲۳ تا روی تو را دیدم ای شمع طراز
چون با تو بوم مجاز من جمله نماز

وین محنت بی کرانه می بین و می پرس
خون بر در آستانه می بین و می پرس

۲۴ بر من ستم زمانه می بین و می پرس
احوال درون خانه از من مطلب

نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، (کتابت ۷۲۱-۷۲۳ق)، در رساله فی طریق الآخرة، در صفحه ۳۴۰ مصرع چهارم این رباعی آمده است.

منابع چاپی دیگر: مقالات شمس (تبریزی، ۱۳۸۵: ۲۲۷).

*** رباعی ۹۸۰ دیوان کبیر در سندبانامه (۵۶۰ق) آمده است، علاوه بر آن در رساله‌ای که در سال ۷۰۸ق از روی نسخه‌ای به تاریخ ۶۵۶ق استنساخ شده نیز آمده است. در سفینه تبریز (۷۲۱-۷۲۳ق) هم مصرع چهارم این رباعی در رساله «فی طریق الآخرة» به چشم می‌خورد. این رباعی در مقالات شمس (۶۴۲-۶۴۵ق) نیز ذکر شده است، بنابراین از مولانا نیست.

۲۲. (ش: ۹۹۵) ای دل برو از عاقبت اندیشان باش ← مقالات شمس (تبریزی، ۱۳۸۵: ۲۵۶ و ۲۵۷). (برای توضیحات بیشتر بنگرید به پانوش ۴ در صفحه ۴)

۲۳. (ش: ۱۰۱۲) در انجمنی نشسته دیدم دوشش ← تمهیدات (عین‌القضات، ۱۳۷۷: ۲۷۸)

منابع چاپی دیگر: مکتوبات (عین‌القضات، ۱۳۷۷: ۳۳۳ ج ۱ و ۴۲۴ ج ۲)

*** رباعی ۱۰۱۲ دیوان کبیر یک بار در کتاب تمهیدات و دو بار نیز، در کتاب نامه‌های عین‌القضات (ف ۵۲۵ق) آمده است. در کتاب تمهیدات که به کوشش عقیف عسیران چاپ شده است در پاورقی صفحه ۲۷۸ مشخص شده که این رباعی در پنج نسخه آمده است، که در میان آن‌ها نسخه M با تاریخ کتابت ۶۶۷ق، بیشترین قدمت را دارد و اثبات می‌کند که این رباعی از مولانا نیست.

۲۴. (ش: ۱۰۲۲) گفتم چشم گفت که جیحون کنمش ← مقالات شمس (تبریزی، ۱۳۸۵: ۳۳۸) (برای توضیحات بیشتر بنگرید به پانوش ۴ در صفحه ۴)

منابع چاپی دیگر: در رباعی‌نامه یک رباعی به ابوسعید ابوالخیر منسوب است که به رباعی ۱۰۲۲ شباهت دارد:

دل جای تو شد و گرنه پر خون کنمش در دیده تویی و گرنه جیحون کنمش

امید وصال توست جان را ورنه از تن به هزار حیل‌ه بیرون کنمش

(بهشتی، ۱۳۵۶: ۲۶) ابوسعید ابوالخیر

۲۵. (ش: ۱۲۵۷) گر دل طلبم بر سر کویت بینم ← مقالات شمس (تبریزی، ۱۳۸۵: ۲۵۶). (برای توضیحات بیشتر

بنگرید به پانوشت ۴ در صفحه ۴)

۲۶. (ش: ۱۲۸۸) من مهر تو بر تارک افلاک نهم ← الستین الجامع للطائف البساتین (طوسی، ۱۳۶۷: ۴۶۵)

نسخه خطی: در نسخه شماره ۵۴۱ ف، الستین الجامع، (کتابت ۷۱۱ق)، در صفحه ۱۳۰ آمده است: ۲۵

مهر تو بر تارک افلاک نهم
دست از غم تو بر دل غمناک نهم
اخلاقی بر او قدم نهی بخرامی
انجا بروم دیده بر او خاک نهم

*** رباعی ۱۲۸۸ دیوان کبیر در نسخه‌ای از کتاب الستین الجامع للطائف البساتین احمد بن محمد زید طوسی (سده

ششم)، با تاریخ کتابت ۷۱۱ق، آمده است، بنابراین از مولانا نیست.

۲۷. (ش: ۱۳۰۲) مهتاب بلند گشت و ما پست شدیم ← مقالات شمس (تبریزی، ۱۳۸۵: ۸۰۸)

نسخه خطی: در نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، (کتابت ۷۲۱-۷۲۳ق)، در بخش «خلاصه الاشعار فی

الرباعیات» در صفحه ۳۰۶ به صورت ناشناس آمده است: ۲۶

دست از غم تو بر دل غمناک نهم

انجا بروم دیده بر آن خاک نهم

معشوقه به هوش آمد و ما مست شدیم

بر دست مگیر از آنک از دست شدیم

۲۵ من مهر تو بر تارک افلاک نهم

خاکی کی بر او قدم نهی بخرامی

۲۶ مهتاب بلند گشت و ما پست شدیم

ای دوست هر آن سخن کی از ما شنوی

مستاب بلندکنش و مایستدم ای دورت هران سخن از ایشنوی مستوقه هوش آمد و مایستدم دست مکی از انک از ایشنوی

*** رباعی ۱۳۰۲ دیوان کبیر با تفاوت‌هایی در کتاب مقالات شمس (۶۴۲-۶۴۵ق) آمده است، علاوه بر آن این رباعی در سفینه تبریز (۷۲۱-۷۲۳ق) به صورت ناشناس نوشته شده است. با توجه به اینکه سفینه تبریز نسبت به همه نسخ تاریخ‌دار دیوان کبیر اقدم است، و از طرفی هم هیچ شعری از مولانا در این مجموعه نیامده است، این نتیجه به دست می‌آید که رباعی مذکور از مولانا نیست، به ویژه این که این رباعی در مقالات شمس هم آمده است.

۲۸. (ش: ۱۳۴۵) نی دست که در مصاف خونریز کنم ← (مرادی و وفایی، ۱۳۹۵: ۲۴۱ رباعی ۸۲۳) ناشناس

*** رباعی ۱۳۴۵ دیوان کبیر در سفینه کهن رباعیات آمده است، بنابراین از مولانا نیست.

۲۹. (ش: ۱۴۲۲) ای گرسنه وصل تو سیران جهان ← مقالات شمس (تبریزی، ۱۳۸۵: ۶۵۵ و ۸۳۸)

منابع چاپی دیگر: در کتاب اشعار فارسی کاشی‌های تخت سلیمان آمده است:

ای گرسنه مهر تو سیران جهان   ترسان ز فراق تو دلیران جهان
با چشم تو آهوان چه دارند به دست   ای زلف تو پای بند شیران جهان

نویسنده در مورد این رباعی می‌نویسد: «این رباعی به دلیل این که روی چند ظرف زرین فام متعلق به اوایل سده هفتم هجری آمده، نمی‌تواند از آن مولانا باشد که در سال (۶۰۴) هجری متولد شده است. رباعی مذکور روی چند ظرف تاریخ‌دار آمده و یکی از آن ظروف بشقاب زرین فام ساخته شده در سال ۶۱۳ هجری است که به شماره ۱۵۲۸ در موزه هنر اسلامی برلن غربی نگهداری می‌شود و در این تاریخ مولانا نه ساله بوده است.» (قوچانی، ۱۳۷۱: ۶۷)

۳۰. (ش: ۱۴۳۷) با دل گفتم اگر بود جای سخن ← در نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، (کتابت ۷۲۱-۷۲۳ق)،

بخش «خلاصه‌الاشعار فی الرباعیات» در صفحه ۲۹۹ به صورت ناشناس آمده است: ۲۷

حالم بر او بگو در اثنای سخن
چندان نظرست کی نیست پروای سخن

با دل گفتم گرت بود جای سخن
دل گفت به وقت وصل ما را با یار

ماد لکم کرب بود جای سخن
دلگفت نون وصل مارا با یار
حالم بر او بگور اثنای سخن
خندان نظر من تا نیت بر وی سخن

*** رباعی ۱۴۳۷ دیوان کبیر در سفینه تبریز (۷۲۱-۷۲۳ق) به صورت ناشناس آمده است، با توجه به این که شعری از مولانا در این سفینه نیامده است، و از طرفی هم سفینه تبریز از نظر تاریخ کتابت نسبت به نسخ تاریخ‌دار دیوان کبیر اقدام است، بنابراین رباعی مذکور از مولانا نیست.

۳۱. (ش: ۱۴۸۲) از بس که برآورد غمت آه از من ← مجموعه آثار فارسی (احمد غزالی، ۱۳۷۶: ۷۶)

نسخه خطی: نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، (کتابت ۷۲۱-۷۲۳ق)، رساله الطیور، در صفحه ۳۴۴ آمده است: ۲۸

از بس که برآورد غمت آه از من
ترسم که شتوم به کام بدخواه از من
دردا کی ز درد هجرت ای جان جهان
خون شد دلم و دلت نه آگاه از من

*** رباعی ۱۴۸۲ دیوان کبیر در سفینه تبریز (۷۲۱-۷۲۳ق)، در رساله الطیور احمد غزالی (ف: ۵۲۰) آمده است، بنابراین از مولانا نیست.

۳۲. (ش: ۱۵۸۹) تا روی تو را بدیدم ای بت ناگاه ← روح الارواح (سمعانی، ۱۳۸۴: ۲۲۳)

*** رباعی ۱۵۸۹ دیوان کبیر در کتاب «روح الارواح فی شرح اسماء الملک الفتحاح» سماعی (ف: ۵۳۴) با اندک تفاوتی آمده است، بنابراین از مولانا نیست.

۳۳. (ش: ۱۶۴۴) السکر صار کاسداً من شفتیه ← منبع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۲۴۷ ف روضة الناظر و

نزهة الخاطر، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، قرن هشتم، در صفحه ۲۶۹ بدون نام سراینده چنین آمده است: ۲۹

ترسم که شتوم به کام بدخواه از من
خون شد دلم و دلت نه آگاه از من

۲۸ از بس که برآورد غمت آه از من
دردا کی ز درد هجرت ای جان و جهان

وَالْبَدْرُ تَرَاهُ سَاجِدًا بَيْنَ يَدَيْهِ
إِلَّا فَمُّهُ فَإِنَّهُ ضَاقَ عَلَيْهِ

۲۹ السُّكْرُ صَارَ كَاسِدًا مِنْ شَفْتَيْهِ
بِالْحُسْنِ عَلَيْهِ كُلُّ شَيْءٍ وَاسِعٍ

السكرينار كاسد امر شغيبه والبدن زاه ساجد ابرك
 في الحسنين ككاشي واسع الزينه فاه صان
 ۱۱۱۱ ۱۱۱۱ ۱۱۱۱ ۱۱۱۱ ۱۱۱۱ ۱۱۱۱ ۱۱۱۱ ۱۱۱۱ ۱۱۱۱ ۱۱۱۱

*** رباعی ۱۶۴۴ دیوان کبیر عیناً در جنگ اشعار «روضه الناظر و نزهة الخاطر» (کتابت سده هشتم) به صورت ناشناس آمده است. با توجه به این که در این جنگ، شعری از مولانا نیامده است، می‌توان گفت که این رباعی زیبایی عربی از مولانا نیست، به ویژه این که محتوای آن نیز، کاملاً عاشقانه و در وصف جمال معشوقه زمینی است.

۳۴. (ش: ۱۷۴۲) من بی دلم ای نگار و تو دلداری ← سفینه کهن رباعیات (مرادی و وفایی، ۱۳۹۵: ۲۲۶ رباعی ۷۴۸)

*** رباعی ۱۷۴۲ دیوان کبیر در سفینه کهن رباعیات (سده هفتم) به صورت ناشناس آمده، بنابراین از مولانا نیست.

۳۵. (ش: ۱۷۸۸) ای طالب دنیا تو یکی مزدوری ← تبصرة المبتدی (قونوی، ۱۳۶۴: ۱۱۶ و ۱۱۷)

نسخه خطی: در نسخه ۵۵۷/۱، مناهج السیفیة، تألیف ابوالحقایق محمود بن احمد جوینی (از عرفای نیمه اول سده هفتم)، دانشگاه تهران، (۶۶۰ق) در صفحه ۲۹ آمده است: ۳۰

ای طالب دنیا تو یکی مزدوری
 وی شاد بهر دو عالم از بی خبری
 در عاشق خلد این حقیقت دوری
 شادی غمش ندیده معذوری

نسخه شماره ۳۲۸ ف، مطالع الایمان، صدرالدین قونوی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، (کتابت ۶۶۳ق)، در صفحه ۴ آمده است.

*** رباعی ۱۷۸۸ عیناً در کتاب «تبصرة المبتدی» صدرالدین قونوی (ف ۶۷۳ق)، آمده است. همچنین در دو نسخه فوق از رساله «مطالع الایمان» (کتابت ۶۶۳ق)، و «مناهج السیفیة» (کتابت ۶۶۰ق) نیز، به صورت ناشناس آمده است. بنابراین از مولانا نیست.

۳۶. (ش: ۱۸۳۲) دوش از سر عاشقی و از مشتاقی ← معارف (محقق ترمذی، ۱۳۷۷: ۴۶)

وی عاشق خلد ازین حقیقت دوری
 شادی غمش ندیده معذوری

ای طالب دنیا تو یکی مزدوری
 وی شاد به هر دو عالم از بی خبری

نسخه خطی: نسخه شماره ۶۱۱۸ ف، معارف ترمذی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، (کتابت ۶۸۷ ق)، در صفحه ۴۰
چنین آمده است: ³¹

دوش از سر عاشقی و از مشتاقی ، می کردم التماس می از ساقی
چون نور جلال خویش بنمود به من ، من نیست شدم بماند ساقی باقی

*** رباعی ۱۸۳۲ دیوان کبیر در نسخه‌ای از کتاب «معارف» محقق ترمذی (ف ۶۳۹ق) که به سال ۶۸۷ق کتابت شده، آمده است، بنابراین از مولانا نیست.

۳۷. (ش: ۱۸۸۸) گر خار بدین دیده چون جوی زنی ← در نسخه شماره ۱۰۸ ف، مجموعه اشعار، بخش ۶ شماره ۳۶۳۳، (کتابت ۷۳۰ ق)، در صفحه ۱۲ به صورت ناشناس چنین آمده است: ³²

صد تیرم اگر بر دل چون موی زنی   یا بار درین دیده چون جوی زنی
من چنگ ز دامت ندارم هرگز   چون دف اگر هزار بر روی زنی

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۱۱۲۷۳، مونس الاحرار فی دقایق الاشعار، محمد بن بدر جاجرمی، کتابخانه مجلس، جلد دوم (کتابت ۷۴۱ق) در صفحه ۱۲۴ به صورت ناشناس آمده است.

*** رباعی ۱۸۸۸ در مونس الاحرار (۷۴۱ق) و مجموعه اشعار شماره ۱۰۸ (کتابت ۷۳۰ق) و به صورت ناشناس آمده است. در این دو مجموعه، شعری از مولانا نیامده است، بنابراین رباعی مذکور از مولانا نیست.

۳۸. (ش: ۱۸۸۹) گفتم صنمی شدی که جان را وطنی ← سوانح العشاق (احمد غزالی، ۱۳۷۶: ۱۴۱)
نسخ خطی: نسخه شماره ۲۷۶۸ ف، سوانح العشاق، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، (کتابت ۶۸۸ق) در صفحه ۶ چنین

³¹ دوش از سر عاشقی و از مشتاقی   می کردم التماس می از ساقی
چون نور جلال خویش بنمود به من   من نیست شدم بماند ساقی باقی

³² صد تیرم اگر بر دل چون موی زنی   یا خار درین دیده چون جوی زنی
من چنگ ز دامت ندارم هرگز   چون دف اگر هزار بر روی زنی

گفتم صنمی شدی که جان را وطنی
گفتم که به تیغ حاتم چند زنی؟!
گفتا تو هنوز عاشق خویشتی
گفتا تو هنوز عاشق خویشتی
گفتا تو هنوز عاشق خویشتی
گفتا تو هنوز عاشق خویشتی

نسخه شماره ۵۶۴ف، دانشگاه تهران و شماره ۲۳۸ حالت افندی (کتابخانه سلیمانیه)، سفینه اشعار، (کتابت سده هشتم) در صفحه ۹۹ این رباعی به اوحدالدین منسوب است.

*** رباعی ۱۸۸۹ دیوان کبیر در نسخه‌ای کهن از رساله «سوانح العشاق» احمد غزالی (ف-۵۲۰ق)، با تاریخ کتابت ۶۸۸ق آمده است، در سفینه اشعار سده هشتم هم، به اوحدالدین منسوب است. چون این رباعی در سوانح العشاق آمده، قطعاً انتساب آن به اوحدالدین کرمانی و مولانا منتفی است.

۳۹. (ش: ۱۸۹۸) کی پست شود آن که بلندش تو کنی؟! ← مقامات حمیدی (محمودی بلخی، ۱۳۶۵: ۱۴۵)
نسخه خطی: نسخه شماره ۲۷۰س، مقامات حمیدی، (کتابت ۱۰۴۰ق) در صفحه ۹۵ آمده است: ۳۴

کی پست شود آن که بلندش تو کنی
شادان شود آنکس که نژندش تو کنی
هر روز بر آن پای که بندش تو کنی
گردون سرافراشته صد بوسه زند

۳۳ گفتم صنمی شدی که جان را وطنی
گفتم که به تیغ حاتم چند زنی؟!
گفتا تو هنوز عاشق خویشتی
گفتا تو هنوز عاشق خویشتی

۳۴ کی پست شود آن که بلندش تو کنی؟!
گردون سرافراشته صد بوسه زند
شادان شود آنکس که نژندش تو کنی
هر روز بر آن پای که بندش تو کنی

کردون سزافراشردبوردود مربوبرابان مای که سدرتغرف

نسخه شماره ۸۸۰۹، مقامات حمیدی، کتابخانه مجلس، (کتابت ۱۲۶۷ق) در صفحه ۶۴.

*** رباعی شماره ۱۸۹۸ دیوان کبیر در «مقامات حمیدی» (۵۵۱ق) آمده است، اما در فهرستواره نسخ خطی، نسخه‌ای که نسبت به نسخ دیوان کبیر متقدم باشد، وجود نداشت. این رباعی در نسخ متعددی از مقامات حمیدی آمده، و در متن با مطالب قبل و بعد خود ارتباط معنایی عمیقی دارد، از طرفی هم بعید به نظر می‌رسد که به متون نثر متقدم، بعدها اشعاری وارد شده باشد، بنابراین با وجود تاخر نسخ موجود از مقامات حمیدی نسبت به نسخ دیوان کبیر، می‌توان گفت که این رباعی از مولانا نیست.

۴۰. (ش: ۱۹۰۴) گفتم صنما مگر که جانان منی ← سوانح‌العشاق (احمد غزالی، ۱۳۷۶: ۱۰۹)

نسخه خطی: در نسخه شماره ۲۷۶۸ ف، سوانح‌العشاق، دانشگاه تهران، (کتابت ۶۸۸ق) در صفحه ۵ آمده است: ۳۰

گفتم صنما مگر کی جانان منی ، اکنون که می ننگم کنم جان منی
مرتد گردم گر تو ز من برگردی ای جان و جهان تو کفر و ایمان منی

منابع چاپی دیگر: کشف‌الاسرار (میبدی، ۱۳۶۳: ۵۰۸ ج ۱، ۷۴۰ ج ۲)، مشارق‌الدراری (فرغانی، ۱۳۵۷: ۱۲۳).

*** رباعی ۱۹۰۴ در سوانح‌العشاق (قبل از ۵۲۰ق)، کشف‌الاسرار (۵۲۰-۵۳۰ق) به طور کامل، و در کتاب مشارق‌الدراری تألیف سعیدالدین فرغانی (ف ۶۹۱ق) نیز، بیت دوم آن آمده است. بنابراین از مولانا نیست.

۴۱. (ش: ۱۹۰۵) نی من منم و نی تو توی نی تو منی ← تمهیدات (عین‌القضات، ۱۳۷۷: ۲۸۷ و ۲۸۸).

*** هر دو بیت رباعی ۱۹۰۵ دیوان کبیر در کتاب تمهیدات عین‌القضات (ف ۵۲۵ق) آمده، بنابراین از مولانا نیست.

۴۲. (ش: ۱۹۱۶) اندر دل من مها دل افروز توی ← مقالات شمس (تبریزی، ۱۳۸۵: ۷۶۷). (برای توضیحات بیشتر

بنگرید به پانوش ۴ در صفحه ۴).

اکنون که همی ننگم کنم جان منی
ای جان و جهان تو کفر و ایمان منی

۳۰ گفتم صنما مگر که جانان منی
مرتد گردم گر تو ز من برگردی

۲.۲ رباعیاتی که مولانا یک بیت آن را تضمین کرده، و بیت دیگر آن را خود سروده‌است:

دوازده رباعی از رباعیات بررسی شده در این پژوهش رباعیاتی است که یک بیت آن‌ها از مولانا نیست و در واقع تضمین‌گونه‌هایی از رباعیات شعرای متقدم محسوب می‌شوند. در این دسته از رباعیات، سرایش بیت دیگر گاه با تغییر محتوا و گاه با حفظ محتوا همراه است:

۱. (ش: ۲۸۹) عمریست که جان بنده بی‌خوشتن است

۲. (ش: ۲۹۵) ای کز تو دلم پر سمن و یاسمنست ← نسخ خطی: نسخه شماره ۱۰۸ ف، مجموعه اشعار، بخش ۶

شماره ۳۶۳۳، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، (کتابت ۷۳۰ ق)، در صفحه ۲۵ آمده‌است: ۳۶

بوی جو من که این ارکان است
بخواستن از بر جهان مشکل است
آراسته بی زحمت پیراستن است
مشکل ز سر کوی تو برخاستن است

*** دو رباعی ۲۸۹ و ۲۹۵ دیوان کبیر در بیت دوم با رباعی فوق از مجموعه اشعار (کتابت ۷۳۰ ق) یکی است، در این مجموعه شعری از مولانا نیامده‌است، بنابراین بیت دوم این دو رباعی از مولانا نیست.

۳. (ش: ۳۶۵) هان ای دل خسته روز مردانگی ست ← مرصاد العباد (نجم رازی، ۱۳۸۹: ۲۲۳)

نسخه خطی: نسخه شماره ۳۴۳۱، مرصاد العباد، (کتابت حدود قرن ۸) در صفحه ۸۳ آمده‌است: ۳۷

هر حیل که در تصرف عقل آمد
کردیم کنون نوبت دیوانگی است

*** بیت دوم از رباعی ۳۶۵ دیوان کبیر در مرصاد العباد (کتابت ۶۱۸-۶۲۰ ق) آمده. بنابراین از مولانا نیست.

۴. (ش: ۴۵۳) یک سو مشکات امر پیغام نهاد ← هزار حکایت صوفیان (ناشناس، ۱۳۸۹: ۳۱۵)

*** بیت دوم رباعی ۴۵۳ در کتاب «هزار حکایت صوفیان» آمده‌است، نسخه خطی این کتاب به سال ۶۷۳ ق کتابت

شده‌است و به نظر شفیع کدکنی این کتاب باید در طی ۵۵۰ - ۶۰۰ ق نوشته شده باشد.

آراسته بی زحمت پیراستن است

مشکل ز سر کوی تو برخاستن است

کردیم کنون نوبت دیوانگی ست

^{۳۶} روی چو مهت که ایمن از کاستن است

برخاستن از سر جهان مشکل نیست

^{۳۷} هر حیل که در تصرف عقل آمد

۵. (ش: ۵۴۳) روزی که وجودها تولا گیرد ← طبقات ناصری (منهاج سراج، ۱۳۶۳: ۳۰۵ ج ۱)
نسخ خطی: نسخه شماره ۳۷۹۱ ف، جوامع الحکایات، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، (کتابت ۷۱۷ق) در صفحه ۵۹
چنین آمده است: ۳۸

تا قبضه شمشیر که پالاید خون یا آتش اقبال که بالا گیرد

منابع چاپی دیگر: جوامع الحکایات (عوفی، ۱۳۵۹: ۱۰۵)
*** رباعی ۵۴۳ دیوان کبیر در یک بیت با یک رباعی از کتاب «طبقات ناصری» (۶۵۷ق) یکی است. این بیت در «جوامع الحکایات» (حدود ۶۳۰ق) نیز، آمده است. بنابراین بیت دوم این رباعی از مولانا نیست.

۶. (ش: ۵۴۴) مگذار که غصه در میانت گیرد ← سفینه کهن رباعیات (مرادی و وفایی، ۱۳۹۵: ۱۲۹ رباعی ۲۲۱).
نسخه خطی: نسخه شماره ۹۰۰، جنگ اشعار، (کتابت اوایل قرن ۸) در صفحه ۵۴۵ آمده است: ۳۹

مگذار کی غصه در حصارت گیرد / و اندوه محال روزگارت گیرد منزل بکنار آب کیر و لب کشت / زان پیش کی خاک در کنارت گیرد

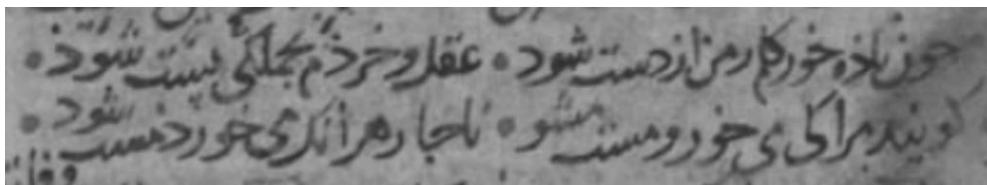
*** رباعی ۵۴۴ دیوان کبیر در بیت اول مانند رباعی ۲۲۱ سفینه کهن رباعیات (سده هفتم) است که در نسخه فوق از جنگ اشعار اوایل سده هشتم نیز، به صورت ناشناس آمده است. بنابراین بیت دوم، این رباعی از مولانا نیست

۷. (ش: ۷۹۰) در سلسله‌ات هرانک پا بست شود ← الاقطاب القطبیه (اهری، ۱۳۵۸: ۲۱۰)
نسخه خطی: نسخه شماره ۷۷۷ الاقطاب القطبیه، (کتابت ۶۶۶ق) در صفحه ۱۰۸ چنین آمده است: ۴۰

۳۸ تا قبضه شمشیر که پالاید خون یا آتش اقبال که بالا گیرد

۳۹ مگذار کی غصه در حصارت گیرد / و اندوه محال روزگارت گیرد
منزل به کنار آب کیر و لب کشت / زان پیش کی خاک در کنارت گیرد

۴۰ چون باده خورم کار من از دست شود / عقل و خردم به جملگی پست شود
گویند مرا کی می خورم مست مشو / ناچار هر آنک می خورد مست شود

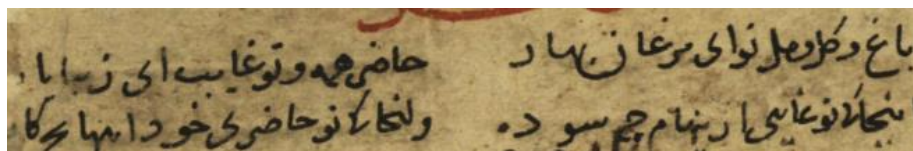
منابع چاپی دیگر: روح‌الارواح (سمعانی ۱۳۸۴: ۴۹۵) بیت دوم چنین آمده است:

شه گفت مرا که می‌خور و مست مشو ای شاه هر آنکه می‌خورد، مست شود

*** رباعی ۷۹۰ دیوان کبیر در بیت دوم مانند رباعی فوق از کتاب الاقطاب القطبیه (۶۲۸ق) است. در کتاب روح‌الارواح سمعانی (ف ۵۳۴ق) نیز، بیتهی مانند آن آمده است، مولانا در این رباعی نیز بیتهی از یک رباعی دیگر را تضمین کرده و با تغییر محتوا، بیت دیگری را سروده است.

۸. (ش: ۸۸۸) گفتی که: «بیا که باغ خندید و بهار

← منبع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، کتابت ۷۲۱-۷۲۳ق)، در بخش «خلاصه‌الاشعار فی الرباعیات»، در صفحه ۳۰۰ آمده است: ۴۱

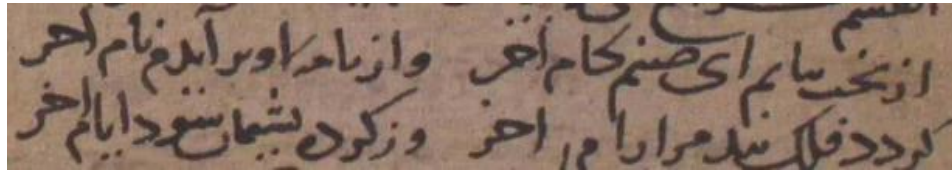
*** رباعی ۸۸۸ دیوان کبیر در بیت دوم مانند رباعی فوق از سفینه تبریز (۷۲۱-۷۲۳ق) است، بنابراین بیت دوم رباعی مذکور قطعاً از مولانا نیست.

۹. (ش: ۹۰۸) آن ساقی روح در دهد جام آخر ← قره‌العین (قاضی اوش، ۱۳۵۴: ۱۲۹)

نسخ خطی: در نسخه شماره ۵۲۰۰۱۷/۱، قره‌العین، قاضی اوش، کتابخانه ملی، (کتابت ۶۵۱ق) در صفحه ۴۰ آمده است: ۴۲

۴۱ باغ و گل و مل نوای مرغان بهار
این جا کی تو غایبی از اینها چه سود؟
حاضر همه و تو غایب ای زیبا یار
و آنجا که تو حاضری خود اینها بچه کار؟!

۴۲ از بخت بیایم ای صنم کام آخر
گردد فلک تند مرا رام آخر
وز نامه او برآیدم نام آخر
وز کرده پشیمان شود ایام آخر

نسخه شماره ۲۴۷ ف، روضة الناظر، (کتابت سده هشتم)، در صفحه ۸۵ بدون نام سراینده آمده است.

منابع چاپی دیگر: التوسل الى الترسل (بغدادی، ۱۳۸۵: ۲۹۴)

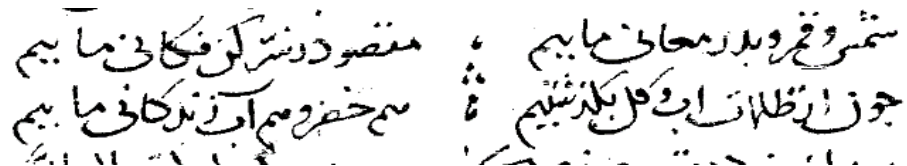
*** بیت دوم رباعی ۹۰۸ دیوان کبیر در قره‌العين (سده ششم)، التوسل الى الترسل (سده ششم) و جنگ اشعار روضة الناظر و نزهة الخاطر آمده است. بنابراین بیت دوم آن از مولانا نیست.

۱۰. (ش: ۱۲۰۹) کردی تو قبول و من زرد می‌ترسم ← سفینه رباعیات (مرادی و وفایی، ۱۳۹۵: ۲۵۸ رباعی ۹۱۴)

*** رباعی ۱۲۰۹ دیوان کبیر در دو مصرع با رباعی فوق از سفینه کهن رباعیات (سده هفتم) یکی است.

۱۱. (ش: ۱۳۶۵) در عالم گل گنج نهانی ماییم ← تبصرة المبتدی (قونوی، ۱۳۶۴: ۸۸)

نسخه خطی: در نسخه شماره ۵۵۷/۲ ف، «مطالع الايمان» صدرالدین قونوی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (کتابت ۶۶۰ ق)، در صفحه ۳۵ آمده است: ۴۳

*** بیت دوم رباعی ۱۳۶۵ در کتاب تبصرة المبتدی و تذكرة المنتهی صدرالدین قونوی (ف ۶۷۳ ق) آمده است، در نسخه فوق

از رساله مطالع الايمان (کتابت ۶۶۳ ق)، او نیز، آمده است. بنابراین بیت دوم آن از مولانا نیست.

۱۲. (ش: ۱۳۷۲) ای دوست قبولم کن و جانم بستان ← تمهیدات (عین‌القضات، ۱۳۷۷: ۲۵۲)

نسخه خطی: نسخه شماره ۶۲۳/۸ ف، تمهیدات، دانشگاه تهران (کتابت ۷۳۲ ق)، در صفحه ۱۳۹ آمده است: ۴۴

مقصود ز سر کن فکانی ماییم

هم خضر و هم آب زندگانی ماییم

مستم کن و از هر دو جهانم بستان

خود را بنما و زین و آنم بستان

۴۳ شمس و قمر و بدر معانی ماییم

چون از ظلمات آب و گل بگذشتیم

۴۴ جانا تو بده شربت و جانم بستان

با کفر و به اسلام بدن ناچار است

اما با این همه اگر می‌خواهی که شمه بهاری گفته شود کوشه دار
جانا تو بدنه شرت و جانم بستن مسترک و از هر دو جهان بستن
بالفرد در اسلام بدن ناجا داد است خود نما بخوا و زین و انم بستن

*** رباعی ۱۳۷۲ دیوان کبیر تقریباً در بیت اول و مضمون با یک رباعی از نسخه تمهیدات عین القضاة (ف۵۲۵ق) با تاریخ کتابت ۷۳۲ق یکی است. مولانا در سرایش رباعی خود به رباعی فوق از تمهیدات نظر داشته‌است.

۳.۲ رباعیاتی که یک بیت آن، با تک بیتی‌هایی از متون نثر متقدم مشترک است:

۱۶ رباعی از رباعیات بررسی شده، رباعیاتی است که یک بیت آن‌ها با تک بیتی‌هایی از متون نثر یکی است، اما چون بیت دیگر این رباعیات در این متون نیامده‌است، به طور قطع نمی‌توانیم بگوییم که مولانا این رباعیات را کامل از منابعی دیگر نقل کرده، و یا این که تنها یک بیت آن‌ها را تضمین و بیت دیگر را خود ساخته‌است:

۱. (ش: ۱۵۲) بر کان شکر چند مگس را غوغاست

۲. (ش: ۱۵۳) بر خوان ازل گر چه ز خلقان غوغاست ← روح‌الارواح (سمعانی، ۱۳۸۴: ۱۶).

نسخه خطی: نسخه شماره ۲۷ ف، اسرار التوحید، دانشگاه تهران، (کتابت: ۷۰۰ق) در صفحه ۱۱۰ آمده‌است:^{۴۵}

مرغی به سر کوه نشست و برخاست بنگر که از آن کوه افزود و چه کاست

منابع چاپی دیگر: اسرار التوحید (منور، ۱۳۸۱: ۱۴۸)، فراندالسلوک (ناشناس، ۱۳۶۸: ۲۲۲).

*** بیت دوم رباعی ۱۵۲ و ۱۵۳ دیوان کبیر در سه منبع متقدم روح‌الارواح (۵۳۴ق)، اسرار التوحید (۵۷۴ق) و فراندالسلوک (۶۱۰-۶۰۹ق) آمده‌است.

۳. (ش: ۳۱۴) هشیار اگر زر اگر زر زین است ← کیمیای سعادت (غزالی، ۱۳۸۴: ۴۸۵ ج ۱)

نسخه خطی: نسخه شماره ۸۱۲۷، کیمیای سعادت، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، (کتابت: ۷۳۹ق)، صفحه ۲۰۰ آمده‌است:^{۴۶}

^{۴۵} مرغی به سر کوه نشست و برخاست بنگر که از آن کوه چه افزود و چه کاست

^{۴۶} هر کوبه خرابات نشد بی دین است زیرا که خرابات اصول دین است

هر کو بخرابات نشد ز دین است ز بر آه خرابات اصول دین است

*** بیت دوم رباعی ۳۱۴ در کتاب کیمیای سعادت محمد غزالی (ف ۵۰۵) آمده است، اما مشخص نیست بیت اول این رباعی متعلق به مولانا است یا نه.

۴. (ش: ۴۲۶) سرگشته چو آسیای گردان کنمت ← معارف محقق ترمذی (محقق ترمذی، ۱۳۷۷: ۳۶) نسخه خطی: نسخه شماره ۶۱۱۸ ف، معارف ترمذی، دانشگاه تهران، (کتابت ۶۸۷ ق)، در صفحه ۳۶ دو مصرع اول و چهارم رباعی فوق آمده است: ۴۷

سرگشته چو آسیای گردان کنمت
با هر چه بسازی زود ویران کنمت

*** دو مصرع اول و چهارم رباعی ۴۲۶ دیوان کبیر در کتاب «معارف» محقق ترمذی (ف ۶۳۹) آمده است. بنابراین این دو مصرع قطعاً از مولانا نیست.

۵. (ش: ۷۶۹) هر دل که درو مهر تو پنهان نبود ← مجموعه آثار فارسی (غزالی، ۱۳۷۶: ۷۱). نسخه خطی: نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، (کتابت ۷۲۱-۷۲۳ ق)، در صفحه ۳۴۴ بیت دوم این رباعی آمده است: ۴۸

شهری که درو سایه سلطان نبود
ویران شده گیر آنچه ویران نبود

*** بیت دوم رباعی ۷۶۹ دیوان کبیر در سفینه تبریز (۷۲۱-۷۲۳ ق) در بخش رساله‌ها، در «رساله الطیور» احمد غزالی (ف ۵۲۰) آمده است، بنابراین این بیت از مولانا نیست.

۶. (ش: ۹۰۹) هر کار که او به تو همی دارد در ← بیت دوم این رباعی در مقالات شمس آمده است. (تبریزی، ۱۳۸۵:

۴۷ سرگشته چو آسیای گردان کنمت با هر چه بسازی زود ویران کنمت

۴۸ شهری که درو سایه سلطان نبود ویران شده گیر آنچه ویران نبود

۸۰). (برای توضیحات بیشتر بنگرید به پانوش ۴ در صفحه ۴)

۷. (ش: ۱۱۲۹) ای راحت و آرامگه پیوستم ← کشف الاسرار (میبدی، ۱۳۶۳: ۷۷۵ ج ۱ و ۲۸ ج ۵)
نسخه خطی نسخه شماره ۳۵۱، کشف الاسرار، دانشگاه تهران (سده ۷) در صفحه ۱۲۰ بیت دوم این رباعی با کمی تفاوت آمده است:^{۴۹}

گر در مسی جانک بگسستم؛ صد گوی زرین بدل خرم بفرستم

منابع چاپی دیگر: سوانح العشاق (غزالی، ۱۳۸۲: ۱۶۴).

*** بیت دوم رباعی ۱۱۲۹ با کمی تغییر در سوانح العشاق (۵۲۰ق) و کشف الاسرار (۵۱۸-۵۲۰ق) آمده است.

۸. (ش: ۱۳۷۷) هم نور دل منی و هم راحت جان

۹. (ش: ۱۳۷۸) هم نور دل منی و هم راحت جان ← کشف الاسرار (میبدی، ۱۳۶۳: ۲۹۵ ج ۳ و ۲۳۴ ج ۸)

نسخه خطی: نسخه شماره ۱۲۱۳۱، کشف الاسرار، (سده ۱۱) بیت دوم در صفحه ۱۲۱ آمده است:^{۵۰}

هم در دل منی و هم راحت جان هم فتنه برانگیزی و هم فتنه نشان

*** یک بیت از دو رباعی ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸ در کتاب کشف الاسرار (۵۲۰-۵۳۰ق) دو بار آمده است. چون نسخ متقدم موجود از کشف الاسرار همه بخش‌های آن را شامل نمی‌شود، این بیت از نسخه فوق که متعلق به سده یازدهم است، آورده شد. بنابراین بیت اول این دو رباعی قطعاً از مولانا نیست.

۱۰. (ش: ۱۴۷۷) نی دل بر من باشد و نی دلبر من ← جوامع الحکایات (عوفی، ۱۳۹۱: ۶۸)

نسخه خطی: در نسخه شماره ۳۷۹۱ ف، جوامع الحکایات، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، (کتابت ۷۱۷ق) در صفحه

۳۴ آمده است:^{۵۱}

^{۴۹} گر در مستی حمایلت بگسستم صد گوی زرین بدل خرم بفرستم

^{۵۰} هم در دل منی و هم راحت جان هم فتنه برانگیزی و هم فتنه نشان

^{۵۱} نی دل بر من ماند نه دلبر بر من یا دلبر من باید یا دل بر من

فدلبین زانی نه دلبر برین یادلبین ایوب یادلبین

*** بیت اول از رباعی ۱۴۷۷ در کتاب جوامع الحکایات (تالیف شده در حدود ۶۳۰ق) آمده است.

۱۱. (ش: ۱۵۳۲) در چرخ ننگجد آن که شد لاغر تو ← بحر الفواید (ناشناس، ۱۳۴۵: ۷۱)

*** بیت دوم رباعی ۱۵۳۲ با کمی تفاوت در کتاب «بحر الفواید» (نیمه اول سده ششم) آمده است.

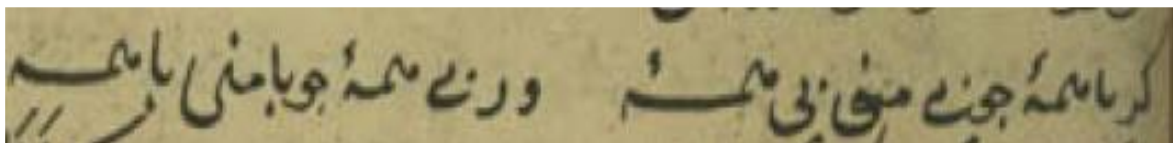
۱۲. (ش: ۱۶۴۷) ای آن که مرا به لطف بنواخته‌ای ← بیت دوم این رباعی در مقالات شمس آمده است (تبریزی، ۱۳۸۵:

۳۳۸). (برای توضیحات بیشتر بنگرید به پانوش ۴ در صفحه ۴)

۱۳. (ش: ۱۶۶۳) گر با همه چو بی منی بی همه ← «مرصادالعباد» (نجم رازی، ۱۳۸۹: ۲۵۶).

نسخه خطی: نسخه شماره ۳۴۳۱، مرصادالعباد، کتابخانه مجلس، (کتابت حدود قرن ۸) در صفحه ۹۵ چنین

آمده است: ۵۲

*** بیت اول رباعی ۱۶۶۳ دیوان کبیر در مرصادالعباد (۶۱۸-۶۲۰ق) آمده است، بنابراین این بیت از مولانا نیست.

۱۴. (ش: ۱۷۵۳) بد می کنی و نیک طمع می داری ← قره العین (قاضی اوش، ۱۳۵۴: ۱۳۱)

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۱۱۹۶ ف، کلیله و دمنه، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، (کتابت ۵۹۴ق) در

صفحه ۶۶ از بخش دوم میکرو فیلم، چنین آمده است: ۵۳

بدمی کنی و نیک طمع می داری هم بد باشد سزای بد کرداری

نسخه شماره ۵۲۰۰۱۷/۱، قره العین، کتابخانه ملی، (کتابت ۶۵۱ق) در صفحه ۴۱.

۵۲ گر با همه چو بی منی بی همه   ور بی همه چو با منی با همه

۵۳ بد می کنی و نیک طمع می داری   هم بد باشد سزای بد کرداری

منابع چاپی دیگر: کلیله و دمنه (منشی، ۱۳۹۱: ۳۳۵).

*** بیت اول رباعی ۱۷۵۳ در کتاب قره‌العین (سده ششم) و کتاب کلیله و دمنه (۵۳۸-۵۴۰ق) آمده است. بنابراین از مولانا نیست.

۱۵. (ش: ۱۷۵۸) آنی که به صد شفاعت و صد زاری ← فقط بیت اول در مقالات شمس آمده است (تبریزی، ۱۳۸۵: ۲۱۷). (برای توضیحات بیشتر بنگرید به پانوش ۴ در صفحه ۴)

۱۶. (ش: ۱۸۸۶) چون مست شوی فرابه بر پای زنی ← معارف (بهاء ولد، ۱۳۸۲: ۳۳۷ ج ۱) *** بیت دوم رباعی ۱۸۸۶ دیوان کبیر در کتاب معارف «بهاء ولد (ف۶۲۸ق) آمده است، بنابراین بیت دوم آن قطعاً از مولانا نیست.

۳. نتیجه‌گیری:

طبق بررسی‌هایی که میان رباعیات دیوان کبیر مولانا و آثار نثر متقدم و بعضاً معاصر مولانا، و همچنین سفینه‌ها و مجموعه‌های شعری انجام شد، ۷۰ رباعی دخیل ناشناس دیگر از رباعیات دیوان کبیر شناسایی گردید، که ۴۲ رباعی از آن به طور کامل از مولانا نیست. در ۱۲ رباعی دیگر نیز مولانا بییتی را تضمین و بیت دیگر را گاه بدون تغییر مضمون و محتوا و گاه نیز با تغییر محتوا، سروده است. ۱۶ رباعی باقیمانده نیز، در یک بیت با تک‌بیتهای از متون نثر مشترک است، اما به دلیل مشخص نبودن و عدم دسترسی به بیت دیگر این تک‌بیتهای، به طور قطع نمی‌توانیم بگوییم که مولانا این رباعیات را کامل از منابعی دیگر نقل کرده، و یا این که تنها یک بیت آن‌ها را تضمین و بیت دیگر را خود سروده است. شایان ذکر است که ۷ رباعی ناشناس دخیل از مجموع رباعیات بررسی شده در این پژوهش، فقط با استناد بر نسخ خطی از سفینه‌ها و مجموعه‌های شعری، تعیین و شناسایی شدند.

عدم تعارض منافع

نویسندگانی که نام‌هایشان ذکر شده است تأیید می‌کنند که هیچ وابستگی یا مشارکتی با هیچ سازمان یا نهادی که منافع مالی (مانند حق‌الزحمه؛ کمک‌های آموزشی؛ شرکت در سخنرانی‌ها؛ عضویت، استخدام، مشاوره، مالکیت سهام یا سایر منافع مالی؛ و شهادت کارشناسی یا ترتیبات مجوز اختراعات) یا منافع غیرمالی (مانند روابط شخصی یا حرفه‌ای، وابستگی‌ها، دانش یا باورها) در موضوع یا مواد مورد بحث در این دست‌نوشته ندارند.

کتاب‌نامه:

- ابن منور، محمد، اسرار التوحید فی مقامات شیخ ابوسعید ابوالخیر، تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: آگاه، ۱۳۸۱.
- اهری، عبدالقادر، الاقطاب القطیبة او البلغة فی الحکمة، تصحیح محمد تقی دانش‌پژوه، تهران: انجمن فلسفه ایران، ۱۳۵۸.
- بحر الفوائد، به کوشش محمد تقی دانش‌پژوه، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۵.
- بهاء ولد، محمد، معارف، به تصحیح بدیع الزمان فروزانفر، ج ۱، تهران: طهوری، ۱۳۸۲.
- بهشتی، احمد، رباعی نامه، تهران: انتشارات روزنه، ۱۳۵۶.
- تبریزی، شمس‌الدین محمد، مقالات شمس، تصحیح محمد علی موحد، تهران: خوارزمی، ۱۳۸۵.
- جام نامقی، شیخ احمد، سراج السائرین، به کوشش حسن نصیری جامی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۹.
- جوینی، محمد ابن احمد، مناهج السیفیة، به اهتمام نجیب مایل هروی، تهران: مولی، ۱۳۶۳.
- چترایی عزیزآبادی، مهرداد، "رباعیات مندرج در سفینه مکتوب به سال ۶۵۱ق"، فصلنامه پژوهشنامه نسخه‌شناسی متون نظم و نثر فارسی، ۱، ۱۳۷-۱۶۴، ۱۳۹۵.
- حبیبی، قاضی منهج السراج عبدالحی، طبقات ناصری، تهران: دنیای کتاب، ۱۳۸۹.
- رازی، نجم‌الدین، مرصاد العباد، به اهتمام دکتر محمد امین ریاحی، تهران: علمی فرهنگی، ۱۳۸۹.
- رحیمی زنگنه، ابراهیم، سهیل یاری گلدره، لیلا رحمتیان، "بازشناسی منبع ۳۸ رباعی منسوب به مولانا در متون ادبی و تاریخی"، دو فصلنامه، تاریخ ادبیات، ۳(۸۰). ۳۵-۴۸، ۱۳۹۶.
- ریاحی، محمد امین، نزهة المجالس (مقدمه و تعلیقات)، جمال خلیل شروانی، تهران: علمی، ۱۳۷۵.
- سمعانی، شهاب‌الدین احمد بن منصور، روح الارواح فی شرح اسماء الملك الفتح، به کوشش نجیب مایل هروی، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۴.
- سنایی غزنوی، ابوالمجدود، دیوان، به اهتمام محمد تقی مدرس رضوی، تهران: سنایی، ۱۳۸۸.
- شروانی، جمال خلیل، نزهة المجالس، تصحیح و تحقیق محمد امین ریاحی، تهران: علمی، ۱۳۷۵.

- طرسوسی، ابوطاهر، دارابنامه طرسوسی، به کوشش دکتر ذبیح الله صفا، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۷۴.
- طوسی، احمد بن محمد، الستین الجامع للطایف البساتین، تصحیح محمد روشن، تهران: علمی فرهنگی، ۱۳۸۲.
- ظهیری سمرقندی، بهاءالدین محمد، اغراض السياسة فی اغراض الرياسة، به کوشش دکتر جعفر شعار، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۹.
- ظهیری سمرقندی، بهاءالدین محمد، سندبادنامه، تهران: کتابفروشی سینا، ۱۳۳۳.
- عوفی، محمد، جوامع الحکایات و لوامع الروایات، (باب چهاردهم از قسم اول)، تصحیح دکتر امیر بانو مصفا (کریمی)، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۹۱.
- عوفی، محمد، جوامع الحکایات و لوامع الروایات، (باب چهاردهم از قسم اول)، تصحیح دکتر امیر بانو مصفا (کریمی)، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۹.
- عوفی، محمد، لباب الالباب، به کوشش ادواد براون، لیدن: بریل، ۱۳۲۴.
- غزالی، احمد، مجموعه آثار فارسی احمد غزالی، به کوشش احمد مجاهد، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۷۶.
- غزالی طوسی، محمد، کیمیای سعادت، به کوشش حسین خدیو جم، (جلد اول)، تهران: علمی فرهنگی، ۱۳۸۵.
- فرائدالسلوک، به کوشش نورانی وصال و غلامرضا افراسیابی، تهران: پازنگ، ۱۳۶۸.
- فرغانی، سعیدالدین، مشارق الدراری (شرح تائیه ابن فارض)، به کوشش سید جلال الدین آشتیانی، مشهد: انتشارات انجمن فلسفه و عرفان اسلامی، ۱۳۵۷.
- قابوس بن وشمگیر بن زیار، قابوسنامه، به کوشش دکتر غلامحسین یوسفی، تهران: علمی فرهنگی، ۱۳۸۲.
- قاضی اوش، قره‌العین، به اهتمام امین پاشا اجلالی، تبریز: انجمن استادان زبان و ادبیات فارسی، ۱۳۵۴.
- قوچانی، عبدالله، اشعار فارسی کاشی‌های تخت سلیمان، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۱.
- قونوی، صدرالدین، تبصرة المبتدی و تذکرة المنتهی، تصحیح نجفقلی حبیبی، مجله معارف، ۲(۱). ۶۹-۱۲۸. ۱۳۶۴.
- قونیوی، ابوبکر بن الزکی المتطبب، روضة الکتاب و حدیقة الالباب، تصحیح میر ودود سید یونسی، تبریز: دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ۱۳۴۹.

- کرمانی، اوحدالدین، دیوان رباعیات، به اهتمام احمد ابومحسوب و مقدمه محمد ابراهیم باستانی پاریزی، تهران: سروش، ۱۳۶۶.
- محقق ترمذی، سید برهان‌الدین، معارف، به تصحیح بدیع الزمان فروزانفر، تهران: اداره کل نگارش وزارت فرهنگ، ۱۳۷۷.
- محمودی بلخی، حمیدالدین، مقامات حمیدی، به کوشش دکتر رضا انزایی نژاد، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۵.
- مرادی، ارحام، وفایی، محمد افشین، سفینه کهن رباعیات، تهران: سخن، ۱۳۹۵.
- مشتاق‌مهر، رحمان، یداله نصراللهی، مهناز نظامی، "مآخذ نویافته ۷۵ رباعی از دیوان کبیر مولانا با تکیه بر نزهه المجالس"، دو فصل‌نامه علمی پژوهشی کهن‌نامه ادب پارسی، (۱)، ۲۹۶-۳۳۴، ۱۴۰۰.
- منشی، نصرالله، ترجمه کلیده و دمنه، تصحیح و توضیح مجتبی مینوی، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۱.
- موید بغدادی، بهاء‌الدین محمد، التوسل الی الترسل، به کوشش احمد بهمنیار، تهران: اساطیر، ۱۳۸۵.
- مولوی، جلال‌الدین محمد بلخی، کلیات شمس یا دیوان کبیر، با تصحیح و حواشی بدیع الزمان فروزانفر، ج ۸، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۳.
- میبیدی، ابوالفضل رشیدالدین، کشف الاسرار و عدة الابرار، به کوشش علی اصغر حکمت، تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳.
- نظامی، مهناز، بررسی اصالت رباعیات مولانا، رساله دکتری، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ۴۴۴ صفحه، ۱۳۹۹.
- هزار حکایت صوفیان، به کوشش دکتر احمد خاتمی پور، ج ۲، تهران: سخن، ۱۳۸۹.
- همدانی، ابوالمعالی، نامه‌های عین‌القضات همدانی، به کوشش علینقی منزوی و عقیف عسیران، (۳جلد)، تهران: اساطیر، ۱۳۷۷.
- همدانی، ابوالمعالی، تمهیدات، به کوشش عقیف عسیران، تهران: کتابخانه منوچهری، ۱۳۷۷.

نسخ خطی:

- نسخه مجموعه سفینه تبریز، ابوالمجد تبریزی، (۷۲۱ق)، شماره ۱۴۵۹۰، مجلس شورای اسلامی.
- اسرار التوحید فی مقامات الشیخ ابی السعید، میکروفیلم شماره ۲۷ ف،، (کتابت: ۷۰۰ ق)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.

- **اقاویل قدمای فلسفه، رساله‌ای در توحید،** (کتابت سال ۷۰۸ق) از روی نسخه اصل که درسال (۶۵۶ق) نوشته شده، استنساخ شده است. کاتب: یعقوب بن موسی مططب، کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- **الاقطاب القطبية یا البلغة فی الحکمة،** نسخه شماره ۷۷۷، قطب‌الدین ابوالفضایل عبدالقادر بن حمزه بن یاقوت اهری، (کتابت ۶۶۶)، کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- **تبصرة المبتدی و تذکرة المنتهی،** میکرو فیلم شماره ۵۵۷/۳ ف، صدرالدین قونوی، (کتابت: ۶۶۰ق)، به خط علی بن سلیمان بن یونس قونوی معلم، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران،
- **تمهیدات عین القضاة همدانی،** میکرو فیلم شماره ۶۲۳/۸ ف، (کتابت ۷۳۲ق)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- **جنگ اشعار،** نسخه شماره ۹۰۰، (اواخر قرن ۷ یا اوایل قرن ۸) کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- **جنگ اشعار روضة الناظر و نزهة الخاطر،** عبدالعزیز کاشانی، (کتابت سده هشتم) نسخه شماره ۷۶۶ کتابخانه استانبول، میکروفیلم شماره ۲۴۷ ف، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- **جوامع الحکایات و لوامع الروایات،** سدیدالدین محمد عوفی، میکروفیلم شماره ۳۷۹۱ ف، (کتابت ۷۱۷ق)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- **رباعیات اوحدالدین کرمانی،** شماره ۱۴۲۲ ف، (۷۰۶ق)، کتابخانه ایاصوفیه ترکیه، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- **روح الارواح فی شرح اسماء الملك الفتح،** شهاب‌الدین احمد سمعانی، نسخه شماره ۱۰۵۸۴، (کتابت قرن ۸)، کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- **سفینه اشعار،** میکرو فیلم شماره ۵۶۴ ف- (شماره ۲۳۸ حالت افندی، کتابخانه سلیمانیه) (سده هشتم)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- **سوانح العشاق،** احمد غزالی، میکرو فیلم شماره ۲۷۶۸ ف، (۶۸۸ق) کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- **کشف الاسرار و عدة الابرار،** میبدی، نسخه شماره ۱۲۱۳۱، (قرن ۱۱) کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- **کشف الاسرار و عدة الابرار،** میبدی، نسخه شماره ۱۲۲۵۹، (سده هشتم) کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای

اسلامی.

- کلیله و دمنه، نصرالله منشی، نسخه شماره ۱۱۹۶ ف، (کتابت: ۵۹۴ ق)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- کیمیای سعادت، امام محمد غزالی، نسخه شماره ۸۱۲۷، (کتابت: ۷۳۹ ق)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- مرصادالعباد من المبدأ الی المعاد، نجم‌الدین رازی، نسخه شماره ۳۴۳۱، (کتابت اواخر قرن ۷) کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

- مرصادالعباد من المبدأ الی المعاد، نجم‌الدین رازی، نسخه شماره ۶۷۲، (کتابت: ۶۹۷ ق) کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی..

- مطالع‌الایمان، میکرو فیلم شماره ۵۵۷/۲ ف، منسوب به صدرالدین قونوی، (کتابت: ۶۶۰ ق)، به خط علی بن سلیمان بن یونس قونوی معلم، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران،

- مطالع‌الایمان، میکرو فیلم شماره ۳۲۸ ف، منسوب به صدرالدین قونوی (کتابت: ۶۶۳ ق)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران،

- معارف سید برهان‌الدین محقق ترمذی، میکرو فیلم شماره ۶۱۱۸ ف، (کتابت: ۶۸۷ ق)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

- مقامات حمیدی، نسخه شماره ۸۸۰۹، (کتابت: ۱۲۶۷ ق)، کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

- مناهج السیفیة، نسخه شماره ۵۵۷/۱ ف، منسوب ابوالحقایق محمود بن احمد جوینی، (کتابت: ۶۶۰ ق)، به خط علی بن سلیمان بن یونس قونوی معلم، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران،

- مونس‌الاحرار فی دقائق‌الاشعار، محمد بن بدر جاجرمی، نسخه شماره ۱۱۲۷۳، (کتابت: ۷۴۱ ق)، کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

- سفینه‌ای کوچک، نسخه شماره ۵۲۰۰۱۷/۱، کتابخانه ملی، (کتابت: ۶۵۱ ق)

- قره‌العین، نسخه شماره ۵۲۰۰۱۷/۱، قاضی اوس (اوش)، کتابخانه ملی، (کتابت: ۶۵۱ ق)

- جوامع الحکایات و لوامع الروایات، نسخه شماره ۳۷۹۱ ف، محمد عوفی، دانشگاه تهران، (کتابت ۷۱۷ق)
- اسرار التوحید، نسخه شماره ۲۷ ف، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، (کتابت: ۷۰۰ ق)
- الستین الجامع للطائف البساتین، نسخه شماره ۵۴۱ ف، احمد بن محمد طوسی (سده ۶ق)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، (کتابت ۷۱۱ ق).
- مجموعه اشعار، نسخه شماره ۱۰۸ ف، بخش ۶ شماره ۳۶۳۳، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، (کتابت ۷۳۰ ق)،
- سفینه اشعار، میکرو فیلم شماره ۵۶۴ ف- (شماره ۲۳۸ حالت افندی، کتابخانه سلیمانیه) (سده هشتم)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.